

TANZİMAT DEVRİNDE RÜŞVET-HEDİYE İKİLEMİ VE BU ALANDAKİ YOLSUZLUKLARI ÖNLEME ÇABALARI

*Yüksel ÇELİK**

ÖZET

Çağdaş diğer toplumlarda olduğu gibi, rüşvet ve onun başlıca kulfı olan hediye, Osmanlı toplumunda da yaygın bir yolsuzluk aracıydı. Rüşvet-hediye ayırımının tam olarak yapılamamış olması, zamanla resmi ve gayri resmi alanda, bu sorunu daha da kronik hale getirmiştir. Bu makalede; alenen yolsuzluk olan rüşvet ile kanun, nizam ve teamüllerde yeri olan hediyein iç içe geçmiş sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Diğer yandan, XIX. yüzyıldaki reform çabaları çerçevesinde, değişik tarihlerde yürürlüğe konan ceza kanunnameleriyle getirilen müeyyideler ile bu alandaki yolsuzlukları engellemek için sarf edilen diğer çabalar da aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Tanzimat, Rüşvet, İrtisâ, İrtikâb, Hediye, Bohça Baha, Pişkeş, Câize, Avaid, Yolsuzluk, Ceza Kanunnâmeleri.

Osmanlı tarihinde rüşvet ile onun en önemli ve bir o kadar da masum kılıfına dönüştürülen hediye teatisi, henüz kapsamlı bir çalışmaya konu olmuş değildir. Mevcut çalışmaların yetersizliği yanında, rüşvetle ilgili en kapsamlı çalışmanın adli saha ile sınırlandırılmış olması,¹ bu konudaki belirsizliğin aşılmasına, dolayısıyla da net ve genel sonuçlara ulaşılmasına imkân vermemektedir. Rüşvetle ilgili literatürün yetersizliğinden kaynaklanan söz konusu problemlerin göz ardı edilmesi ve özellikle de arşiv

* Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü /
yuksecelik@hotmail.com

¹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, Ankara 1969. Mumcu'nun eseri gerek muhteva, gerekse metodolojisinden kaynaklanan problemler nedeniyle, ihtiyatlı kullanılmalıdır. Aşağıda yeri geldikçe, söz konusu problemlere değinilecektir.

kaynakları kullanılmadan sadece mevcut bilgilerin tekrarıyla yetinilmesi, hatalı ve eksik tespitler ile özensiz çalışmaları kaçınılmaz kılmaktadır.²

Memurlar ve üst düzey devlet adamları arasında; “pişkeş, câize, ‘avâid, dest-âvîz, bohça, bohça bâhâ, hediye, hediye-bâhâ, kır hediyesi,

² Bu duruma iyi bir örnek olarak bkz. Erdoğan Keleş, “Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858), *AÜDTCF. Dergisi*, XXIV/38 (Eylül 2005), s. 259-280. Müellif tarafından, idari ve sosyal boyutları olan bu denli önemli bir konuda tek bir arşiv vesikasına tenezzül (!) edilmediği ve Düstür ile *Takvim-i Vekayi* nüshalarının “arşiv belgeleri” olarak takdim edildiği görülmektedir. Üstelik dipnotlarda numaraları verilen sekiz *Takvim-i Vekayi* nüshasından, sadece üçü konuyla ilgilidir. Rüşvetin tarihi kökleri, meşru gelir kalemlerinin rüşvete dönüşme süreci, sınırları, hediye, caize, avaid, pişkeş, bohça baha gibi kalemlerin söz konusu yolsuzluğa alet edilmesi ve bunun engellenmesi için sarf edilen çabalara temas etme ihtiyacı dahi duyulmadan, sadece Mumcu ve Kaynar’ın eserlerinde Tanzimat dönemiyle ilgili olarak verilen sınırlı bilgiler tekrar edilmiştir. Makalede, Tanzimat Fermanı’nın hükümlerinin özetlenmesi, muhassıllık kurumu ile muhassal meclislerinin teşkili, Diyarbakır’da Tanzimat’ın tatbiki ve vergi düzenlemelerinin uzun uzun işlenmesi ile başlık arasında bir bağlantı kurulamamıştır. Arşiv vesikalarına tenezzül edilmemesi bir yana, makalenin asıl konusu olan Tanzimat döneminde çıkarılan ceza kanunnameleri ile ilgili olarak yapılan son derece önemli çalışmalardan müellif bâhaber görünmektedir. Söz konusu çalışmaların bazıları şunlardır: Ahmet Gökçen, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*, İstanbul 1989; Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 2003; Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara 1996; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır 1986; aynı mlf., “1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men’i İrtikâb Kanunnamesi”, *Belleten*, LI/199 (Nisan 1987), s. 153-191; M. Tahir Taner, *Ceza Hukuku*, İstanbul 1949; aynı mlf., “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 221-232; Bülent Tahiroğlu, “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, III, 588-602; Pertev Bilgen, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Hukuk Devleti Fikri ve 3 Mayıs 1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi*, Eylül 1991, II, 63-76; Gülden Sarıyıldız, “Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, I (2002), s. 251-268. Üstelik, eyalet meclislerine gönderilmek üzere neşrolunan 1849 tarihli bir talimat-ı seniyye’de, rüşvetle ilgili tek bir madde mevcut iken, yem, ölçütartı ayarları, cizye, vergilerin tevzii ve taksimi, kefalet, icar-isticâr, köprüler ile binaların tamiri, beygir ve menzil ücretleri ile ilgili altmıştan fazla maddenin sadeleştirilerek sıralanmasına bir anlam verilememiştir. Aynı şekilde, müellif tarafından 1855 düzenlemesine temas edilirken, rüşvetle ilgili maddeler sıralandıktan sonra, nizamnamenin “sirkat” bahsi ve yargılamanın nasıl ve nerede yapılacağı, 1840 Ceza Kanunnamesi bahsinde ise devletin zarara uğratılması bahsinin de maddeler halinde verilmesinin hikmeti anlaşılamamıştır. Diğer yandan 1267/1851 tarihli ceza kanunnamesi (Kanun-ı Cedid)’den müellifin haberdar dahi olmayışı ve dolayısıyla bu kanunnamenin rüşvet konusundaki hükümlerinin atlanmış olması hayli düşündürücüdür.

tekaddüme, tuhfe-i hicâzî” gibi adlarla teati edilen ve birer hediye kategorisi olan aynı-nakdi eşyanın tamamının rüşvet kapsamında değerlendirilmesi, söz konusu hataların başında gelmektedir. Bu tür hatalara düşülmesinde, kanunnameler ve nizamnamelerde 1840 yılına dek rüşvetin tanımının tam olarak yapılmamış olmasının yanında, rüşvet kapsamına giren ve girmeyen hediye kategorilerinin, 1850 yılına dek cins ve miktar bakımından belirlenmemiş olması da önemli rol oynamıştır. Bu alandaki belirsizlikler ve özellikle meydana gelen bir takım yolsuzluklar, kanunlarda yeri olan (*mücâz olan hedâyâ*) ve zamanla teamül haline gelen söz konusu tüm hediye kategorilerinin de rüşvet genellemesi içinde, bir yolsuzluk unsuru olarak değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu konuda; kronikler ile genelde konularından memnun olmayan âlim ve şairlerin eserlerindeki subjektif bilgilerin temel veriler olarak benimsenmiş olması, bunları, Osmanlı idari-mali sistemi ve uygulamadaki şekilleri hakkında yeterli bilgisi olmayan Avrupalı seyyah yahut diplomatların verdikleri salt müşahedeye dayanan bilgilerle destekleme gayretkeşliği, söz konusu yanlışlara zemin hazırlayan en önemli unsurlardır.

Bu çalışmada; öncelikle Osmanlı Devleti’nde rüşvetin tarihi gelişimi özetlendikten sonra, arşiv belgeleri ışığında hediye kategorileri belirlenerek, rüşvet-hediye sınırı netleştirilmeye çalışılmıştır. Ele alınan diğer bir konu; 18. yy. sonundan itibaren, rüşvet genellemesi içinde kaybolan hediye teatisindeki yolsuzluklar ve iç içe geçmiş bu tür yolsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla, Tanzimat devrinde çıkarılan ceza kanunnameleri ile diğer bir takım nizamnamelerle getirilen sınırlamalar ve yaptırımlardır.

Rüşvet ve onun en başta gelen unsurlarından olan menfaat temini için hediye takdiminin kökenleri, hayli eski ve bir o kadar da evrensel bir olgudur. Hemen her toplumda görülen hediyeleşme geleneğinin kökeni, insanlık tarihi kadar eskidir.³ İlkçağlarda seküler alanda hediye takdimini, sosyal dayanışmayı sağlamaştıran takas esasına dayalı ilkel ekonomi kültürünün bir uzantısı, hatta zorunluluğu ya da dostluğu pekiştiren küçük jestler olarak değerlendirmek mümkündür. Dini alanda ise –başta pagan toplumlar olmak üzere- Tanrı’ya adanan hediyeler, onun mutlak iradesi karşısında merhamet ve korumasına duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Diğer yandan semavi dinler de dostluğun pekiştirilmesi amacıyla hediye-

³ Mumcu, *a.g.e.*, s. 22-45. Müellif tarafından, İlkçağ toplumlarından itibaren söz konusu evrensel olgu ve bunun yolsuzluğa dönüşme süreci ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

leşme geleneğini teşvik ederken, menfaat temini için hediye takdimini, rüşvet kapsamında değerlendirerek yasaklamışlardır. Arapça'da “yol göstermek, doğru yola iletmek” manasındaki “hidâyet” (hüdâ, hedy) kökünden türeyen hediye kelimesi, “yol göstermenin temelinde bulunan lütuf ve iyilik” anlamına gelir. Bu bağlamda, peygamberin hadisleri⁴ ve uygulamalarına istinaden İslam hukukunda hediye; kamu görevlileri dışındaki kimselere, sırf dostluk adına karşılıksız olarak verilebilecek eşya olarak tanımlanır ve herhangi bir menfaat temini amacıyla hediye teatisi, rüşvet kapsamında değerlendirilerek şiddetle yasaklanır.⁵

Genel anlamda Ortadoğu devletlerinde idari-mali sistemin, rüşvet ve zamanla onun masum kılıfı haline gelen hediye gibi bir takım suiistimallere açık kapı bıraktığı görülmektedir. Özellikle Osmanlı idari-mali sisteminde, merkezi hazine adına vergileri toplayan kapıkulları, emirler veya mütezimlerin yolsuzlukları, mali ve dolayısıyla da idari sistemi tehdit eden en önemli unsurlar olagelmıştır. Tımar-dirlik sisteminin tabii bir sonucu olarak, dirlik sahiplerinin kendilerine tahsis edilmiş vergileri doğrudan reyadan tahsil etme yetkisini haiz olmaları, bu tür yolsuzlukların alanını hayli genişletmiştir. Söz konusu sistemde; vergi tahsildarlarına hizmet karşılığı olarak reyadan “ma’işet”, “âidât” ve daha başka adlar altında, doğrudan belirli bir ücret alma yetkisi kanunla verilmişti. Bu yetki, yolsuzluk kapısının aralanması için son derece elverişli imkânlar sunarken, hizmet sahipleri de bu ücreti daimi surette değişik isimler altında çeşitlendirme ve miktar bakımından arttırma eğiliminde olmuşlardır.⁶ Ücret ile rüşvet arasındaki sınırı çizmek ve bunun etkin kontrolünü yapmaktaki güçlük yanında, rüşvetin hediye adı altında masumlaştırıl-

⁴ Hediye konusundaki hadisler ve yorumları için bkz. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1993, XVI, 238-251.

⁵ Semavi dinlerde hediyein mahiyeti, İslam Tarihi'nde fakihlerin içtihat farklılıkları ve bunun nedenlerine dair değerlendirmeler için bkz. Ali Bardakoğlu, “Hediye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (DİA), XVII, 151-155. *Mecelle* ise hediyeyi şu şekilde tanımlar: “Hediye bir kimseye ikrâmen götürülen ya gönderilen maldır” (*Açıklamalı Mecelle Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, yay. Ali Himmet Berkî, İstanbul 1990, s. 163, 834. madde). Diğer yandan Meclis-i Vâlâ'nın 17 Ocak 1850'deki toplantısında, hediye konusunun müzakereleri esnasında sünnet, bir diğer deyişle dinen meşru olan hediye şu şekilde tanımlanmıştır: “hediyeye-i mesnûne, muhabbeten ve ğaraz tahtında olmayan şeydir ve kendüden bir me'mûl bulunmayan zâta verilen hediyedir” (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], İrade Meclis-i Vâlâ [İ. MV], nr. 4612).

⁶ Halil İnalıcık, “Adâletnâmeler”, *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu, II/3-4, Ankara 1965, s. 52.

ması, bir süre sonra menfaat temini için hediye teatisini meşru ve mutad hale getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle tayin ve tevcihlerde rüşvetin temel haline gelmesi, Kanuni devrinde (1520-1566) Rüstem Paşa'nın ön ayak olmasıyla başlamış, III. Murat döneminde (1574-1595) ise iyice yaygınlaşmıştır. Şemsi Paşa'nın ilk defa Sultan III. Murat'a rüşvet vererek kapıyı araladığını ve bunun halk arasında da şöhrat bulduğunu, devrin kaynakları nakletmektedir.⁷ Diğer yandan, çift bozan reayanın rüşvetle padişah kulu olduğu, dirlik, gedik ve mansıpların rüşvet karşılığında ehil olmayanlara verildiği, Yahudi tüccar ve sarrafların devlet adamlarına rüşvet vererek muazzam haksız kazançlar elde ettikleri, bir takım kimselerin bu yolla seferlere katılmadıkları, kadınların alenen rüşvet aldıkları ve nihayet halkın bu sebeplerden ötürü perişan olduğu şeklindeki şikayetler, yaygın olduğu kadar dikkat çekicidir de.⁸

XVI. yüzyıla ait tahrir nişanlarında emirler, vilayetlerin kayda geçirilmesinde; "hedâya", "pişkeş" ve "konukluk" adı altında memurlar tarafından halktan herhangi bir şey talep edilmemesi ve adaletli davranılması konusunda özellikle ikaz edilmişlerdir.⁹ Aralık 1596 tarihli bir adâletnâmede; askeri sınıfın köylere keyfi salgun (salma) yapmak suretiyle, haksız kazanç elde ettikleri ifade edilmektedir. Bu tür yolsuzluklarda takip

⁷ Peçevi İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevi*, İstanbul 1283, II, 9-10. Peçevi bu hususta: "Şemsi Paşa padişaha irtişâ aldurdum ve bu devletten bununla Kızılahmetlü intikâmın aldım...onlar ocağımıza su koydular...onları irtişâyâ dadandurdum, kırk bin altın bir büyücek lokma idi yutturdum, bundan sonra bunlar irtişâ almaktan fâriğ olmazlar ve irtişâ ile devletleri sebât bulmaz... dediği lisân-ı halkta bir meşhûr kelâmdir. Ol 'asırdan berü bu kelâmı işitmemiş kimse yoktur denilse vâki'dir" demektedir.

⁸ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (1595-1600), haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989, II, 479, 511,783, 514, 783, 540, 542, 755, 688, 826-827, 857. Kadınların yolsuzlukları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mumcu, *a.g.e.*, s.125-139, 187-201; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1977, s. 45-52; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 241-260; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 233-234; Musa Çadircı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnamesi", *AÜDTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25 (1981-1982), s. 139-161; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994, s. 17, 67-69.

⁹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990, I, 372; Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Arvanid*, Ankara 1987, s. XX. Bu tür ikazların daha sonra da sık sık tekrarlandığı görülmektedir (Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, İstanbul 1992, V, 33, 42; İstanbul 1993, VI, 409).

edilen usul şöyledir: Devletin tayin ettiği görevliler, köye bir bozdoğan veya bıçak gönderip para toplatmakta, hasat mevsiminde, harman başına bir kalıp sabun, bir akçelik arakiyye (takke) veya yine bir bıçak bırakmak suretiyle, hediye namıyla; cebren bir kile buğday, bir kovan bal ya da yine bir kalıp sabun karşılığı olarak zorla bir baş koyun almaktadırlar. Ehl-i örfün Anadolu ve Rumeli’de yaygın bir biçimde bu tür haksız uygulamalar gerçekleştirdiklerini, 1018/1609-10 tarihli bir başka adaletnamede yer alan ifadeler teyit etmektedir.¹⁰ XVII yy. itibariyle yolsuzlukların “bıçak akçesi”, “kaftan bahâ”, “nal-bahâ” gibi bir takım farklı isimler etrafında giderek çeşitlendiğini ve yoğunlaştığını görmekteyiz.¹¹

XVI. yy sonu ile XVII. yy. ortalarını içine alan dönem hakkında Vakânüvis Naîmâ Efendi, Tarih’inde (1592-1660) paralel görüşler sunar.¹² Gelibolulu Mustafa Âlî ise, XVI. yy. sonlarında kaleme aldığı eserlerde; kadıların rüşvet karşılığında, meslek değiştirerek defterdarlığa atandıklarını, adalet ve mülkün temel dayanağı olan bu zümrenin neredeyse tamamının rüşvete bulaştığını, devlet adamlarının makam ve mevki hırsıyla, başta rüşvet olmak üzere genel bir yozlaşma girdabına sürüklendiklerini nakleder.¹³ XVI. yy. sonlarında Avusturya elçilik heyeti üyesi olarak İstanbul’da bulunan Gerlach ile İngiliz elçisi Roe, 1574’te hükümdar olan III. Murat devrinde, yenilenen tımar tevcihatı için çok yüksek meblağlar istendiğini, sadrazamın önyak olmasıyla “az hediye veren sancakbeyi ve beylerbeyilerin azledildiğini” yüksek rütbeli devlet adamlarının da bu furyadan nasibini aldıklarını ve azledilenlerin daha yüksek rüşvet ve kıymetli hediyeler vererek, yeni bir makam elde etmekte yarıştıklarını nakletmişlerdir.¹⁴ Belon ve Tavernier gibi diğer Avrupalı gözlemciler de XVI.-XVII. yüzyılın genel manzarasını naklederken, Mısır valilerinin ve Ku-

¹⁰ İncalcık, “Adâletnâmeler”, *Belgeler*, II/3-4, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1965, s. 70.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defteri*, nr. 90, haz. Nezihi Aykut, İdris Bostan, Feridun Emecen, Mertol Tulum., İstanbul 1993, 10 ve 12 numaralı hükümler.

¹² Mustafa Naîmâ, *Ravzâtü’l-Hüseyn fî Hülasâti Ahbârî’l-Hâfîkeyn, Tarih-i Naîmâ*, İstanbul 1280, IV, 284-285.

¹³ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996, s. 209 vd. Adli rüşvet konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mumcu, *a.g.e.*, s. 125-154, 187-207; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 67-68, 156-157, 241, 248, 251-252, 263.

¹⁴ Mumcu, *a.g.e.*, s. 86-88.

düş'teki sancakbeylerinin yerlerinde kalabilmek için, sık sık merkeze değerli hediyeler göndermek zorunda olduklarının altını çizmektedirler.¹⁵

Ancak bu noktada, sağlıklı ve gerçekçi değerlendirme yapabilmek için, iki önemli hususu gözden kaçırmamak gerekir. Bunlardan ilki; vakanüvisler ile devri aksettiren diğer müellif ve şairlerin, ya konumlarından memnun olmadıklarından ya da ıslahat bağlamında öne sürdükleri tekliflerin etkinliğini arttırmak amacıyla, mevcut tabloyu abartılı olarak takdim etme ihtimallerinin çok yüksek olduğu, dolayısıyla da bu tür bilgilerin kritik edilerek kullanılması zorunluluğudur. İkinci husus ise; XVI.yy ortalarından itibaren, bir takım devlet görevlilerinin bir makama atandıklarında ya da görevlerinde ibka olunduklarında; padişah, sadrazam ve sadaret kethüdasına “câize”¹⁶ namıyla bir nevi makam vergisi ve reisülküttap başta olmak üzere, daha alt düzeydeki görevlilere “avâid”¹⁷, “pişkeş”¹⁸ ve “hediye” takdim etmelerinin kanun, nizam ve teamüllerin gereği olduğu-

¹⁵ Aynı yer, s. 92.

¹⁶ Arapça “geçip gitmek” anlamındaki cevâz masterından türemiş olan caize, (çoğulu cevâiz) makam vergisi olmanın yanında, âlim ve sanatkarların devlet adamlarına takdim ettikleri eserlere karşılık olarak verilen mükafat, hediye ve ihsan anlamlarına gelir. Caize , yazdıkları şiirler karşılığında şairlere verilen her türlü hediye ifade etmek için de kullanılmış ve bu sebeple aynı zamanda bir edebiyat terimi niteliği de kazanmıştır, Muzaffer Doğan, “Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Caize”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2002, VII, 35-74; Mustafa Uzun, “Caize”, *DİA*, VII, 28-2; Mehmet Zeki Pakalın, “Caize”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (OTDTS), İstanbul 1993, I, 254-255; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 164.

¹⁷ Bir takım tayin ve atamalar ile İstanbul cizyesi gibi bazı gelirlerin ihalesinde (BOA, Hatt-ı Hümayûn [HAT], nr. 54702) sadrazamdan başlamak üzere, üst düzey devlet ricâline avâid ödenmekteydi. Ancak, XIX. yy. itibarıyla, bu tür gelirlerin tahsilinde bir takım esneklikler tanındığını görmekteyiz. Bir yere vali olarak tayin edilen şahıs mali sıkıntı içindeyse, yahut tevcih edilen eyalet ya da sancak mali açıdan çok kötü durumda ise talebi halinde, cevâiz ve avâid'den muaf tutulabilmekteydi, (BOA, HAT, nr. 4498-C; 32572; 52973; BOA, Sadaret Mektûbi Kalemî Umûm Vilâyât [A. MKT. UM], 370/25).

¹⁸ Pişkeş genel bir terim olarak, küçükten büyüğe verilen hediye anlamına gelir. Bunun yanında teknik bir terim olarak; düzenli vergi ya da haraç, hükümdar tarafından eyalet valileri başta olmak üzere idarecilere yüklenen arızı vergi (valilerin atamalarında pişkeş takdim etmeleri ve daha sonra bunu her yıl Nevruz'da tekrarlamaları gibi) ve valilerin de güçleri nispetinde idaresindeki halktan, zaman zaman topladıkları vergi anlamına gelmektedir. Pişkeş hakkında daha geniş bilgi ve idari sistemdeki yeri için bkz. Ahmet Nezih Turan, “Bir Pişkeş Defteri İçin”, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara 2002, XIII, 59-74; Doğan, *a.g.m.*, s. 36-40.

dur. Dolayısıyla, yolsuzlukların yaygınlığını ve söz konusu entelektüel zümrenin verdiği bilgilerdeki gerçeklik payını inkar etmemekle birlikte; peşin hükümler ve genelleme mantığıyla, özellikle de Osmanlı idari-mali sistemi hakkında pek de ayrıntılı bilgi sahibi olmayan Avrupalı gözlemcilerin bu tür nakdi-ayni hediye ve vergileri rüşvet olarak nitelemesinden hareketle, bunların tamamını yolsuzluk kapsamında değerlendirmek hatalıdır.¹⁹ Zira avâid, câize ve pişkeş ile bunlar dışındaki bir takım hediye kategorileri, hem teamüller hem de kanun ve nizam çerçevesinde “dest-âvîz”,²⁰ “boğça/bohça”²¹ hediyesi/bohça bahâ,²² “tekaddüme”²³, “tuhfe-i hicâzi”²⁴, “hediye-i hicâzi”,²⁵ “kır hediyesi”²⁶ gibi değişik isimler altında teati edile gelmekteydi.²⁷

¹⁹ Ahmet Mumcu, rüşvet konusunda adeta temel referans haline gelen eserinde, her şeyden önce, sorunu yanlış zeminde ve hatalı metotla ele almaktadır. Mumcu, kanun ve teamüller çerçevesinde teati oluna gelen hediye kategorilerini belirleme ihtiyacı dahi hissetmeden, adli rüşveti esas alan eserin neredeyse tamamında, müteferrik belge ve bilgiler ile yabancıların müşahedelerinden hareketle; idari alanda padişah, sadrazam ve daha alt mevkilerdeki devlet ricali ve memurlara sunulan nakdi ve ayni hediyelerin tamamını, rüşvet ile usulsüzlük kapsamında değerlendirmektedir ki, bunun doğru olmadığı açıktır. Zira bir çok ayni ve nakdi hediye, kanun ve teamüller kapsamında, “*ber mutad*” veya “*ber mutad-ı kadim*” kaydıyla merkeze resmi tahriratla gönderilmekteydi, (BOA, HAT, nr. 20166; nr. 4504-A; nr. 3856). Aynı şekilde Doğan, *a.g.m.*, s. 38, 7 numaralı dipnotta, caize bağlamında bu hususa temas ederek, Mumcu’ nun bakış açısını haklı olarak eleştirmektedir.

²⁰ BOA, HAT, nr. 14882.

²¹ Pakalın, “Bohça” ve “Bohça Behâ”, *OTDTS*, I, 238.

²² BOA, HAT, nr. 35954, nr. 35954-A; nr. 35484; nr. 36001; nr. 31589-A; nr. 32319; BOA, Darphane Tahrirat Dosyası (D. DRB. THR), 141/6; 152/17. Belgelerden, gönderilmesi mutad olan bohça sayısının ve muhteviyatının, gönderenin gücüne göre değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bohça’nın bazen “bohça hediyesi” namıyla takdim için bkz. HAT, nr. 4504-A; nr. 4519-B; nr. 4793; nr. 8901; nr. 35954. Tepedelenli Ali Paşa, Paspanoğlu Osman Paşa ve Cezzar Ahmet Paşa örneklerini temin ettiği gibi, bohça hediyesi bazen taşradaki ricali teşvik, taltif ve sadakatlerini temin için ters istikamette yani merkezden gönderilmiştir, bkz. BOA, HAT, nr. 2920; 2377-A; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), nr. E. 646.

²³ BOA, HAT, nr. 35954; nr. 22479-İ; İrade Hariciye (İ. HR), nr. 408; İrade Dahiliye (İ. DH), nr. 3372.

²⁴ BOA, İ. DH, nr. 7077.

²⁵ BOA, İ. DH, nr. 12030; nr. 20225.

²⁶ BOA, Hariciye Mektûbî Kalemî (HR. MKT), 25/5.

²⁷ Padişahlar, ihsân, atıyye vb. adlar altında ayni ve nakdi hediyeler verdikleri gibi, başta sadrazam olmak üzere diğer üst düzey devlet adamları da padişah, şehzâde, vâlide sultan ve kadın efendilere hediyeler takdim etmekteydiler. İlk devirlerde sadrazamlar, resmi olarak (gayri resmi olarak son derece fazla hediye takdim edilmekteydi)

XVII. yüzyılda da durum pek değişmemiştir. Naîmâ'nın naklettiğine göre; rüşvet ve onu olabildiğince masumlaştıran menfaat temini için hediye takdimi, daha da yaygınlaşmıştır.²⁸ Rüşveti “şeytan” ve “lâşe” olarak niteleyen Koçi Bey, durumun vahametini ve çözüm yollarını ayrıntılı biçimde ortaya koyar.²⁹ Bundan başka *Kitâb-ı Müstetâb*³⁰, *Hırz'ül-Mülûk*³¹ ve *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn* gibi anonim eserlerde de rüşvetin yaygınlığı ve bunun, devleti temelden sarsan bir tehlike haline geldiğinin altı özellikle çizilmiştir.³² XVII. yy. şairlerinden Nâbî ise *Hayrî-nâme*' sinde devlet kademelerinin parayla alınıp satıldığını, rüşvetin adının “mahsul” konduğunu nasihatnâme tarzında manzum olarak dile getirmiştir.³³ Bu dönemde, veziriazamlar dahi mevkilerini kaybetmemek yahut sağlamaştırmak için, saraydaki tüm nüfuzlu memurlara ve gözdelere kıymetli hediyeler verme ihtiyacı hissetmişlerdir.³⁴ Yine bu dönemde bir hediye kategorisi olan ve genelde isimleri birlikte zikredilen “pişkeş ü hedaya”nın³⁵ takdiminde yolsuzlukların artması, bunların alenen rüşvet olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu sebeple Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, sadarete atandığında (1689), İpşir Mustafa Paşa'nın vezare-

bayramlarda hükümdara sadece donanmış âla at hediye etmekteydiler. Kadir Gecesi ise seccade ile tespih hediye edilmesi de usuldendi. Ancak sonraki dönemlerde; bayramların ardından verilen ziyafetlerde, ilkbahar, sonbahar, inkilâb-ı şemsi ve mevlid alaylarında da hediyeler takdim edilmeye başlanmıştır. Mesela 1692'de Sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa Paşakapısı'nda padişaha ziyafet verdikten sonra iki bin altın, bir post samur kürk, dört bohça ipek kumaş ve bir donanmış at hediye etmiş, padişah ise karşılığında biri kürklü diğeri sade olmak üzere kendisine iki hilat giydirmiştir. Bundan başka sadrazamlar, vezaret tevcih olunan devlet adamlarına da hediyeler takdim ederlerdi. Vezaret tevcih olunanlar ise, bu amaçla icra olunan merasimin ardından reisülküttap, nişancı, çavuşbaşı, emir-i alem'e “kanunen muayyen ve münasib” hediye ve atiyeler verirdi, bkz. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 175-176, 199-201, 208.

²⁸ Naîmâ, *a.g.e.*, V, 519.

²⁹ Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1972, s. 63 vd.

³⁰ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırz'ül-Mülûk*, Ankara 1988, s. 2-5, 20-26, 29-31.

³¹ Yücel, *a.g.e.*, s. 182-183, 187-189, 196.

³² Aynı yer, s. 3-5, 64-65, 79, 84-85.

³³ Ali Fuat Bilkan, *Hayrinâmeye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, Ankara 2002, s. 110-112, 120-121.

³⁴ Mumcu, *a.g.e.*, s. 92.

³⁵ Selânikî Tarihî'nde pişkeş ile hediye genelde birlikte ve şu şekilde zikredilmektedir: “pişkeş ü hedâyâ vü armağan namıyla pahalı rüşvetler”, “Yahya Efendi pişkeş ü hedâyası galebe etti” (Turan, *a.g.m.*, s. 65n, 66n).

tinde (1654-55) teamüllerin dışına çıkarak sadaret pişkeşini tahdit etmesi gibi, radikal bir kararla “bayram pişkeşini”ni ve bir takım külfetli hediyelerin teatisini ortadan kaldırmıştır. Ancak kısa süre sonra 1691’de Salankamen’de şehit olmasıyla, uygulamada yine eskiye dönmüştür.³⁶

Diğer yandan teftiş amacıyla gelen bir takım idarecilerin girdikleri şehir ve kasabaları yağmaladıkları, halkın ise masrafı bölüşerek kıymetli hediyeler takdim etmek suretiyle, zorba idarecileri vilayetlerinden uzak tutmaya çalıştıkları görülmektedir.³⁷ Eyalet ve sancakları idare eden vezirlere temel gelir kaynağı olarak tahsis edilmiş hasların gittikçe küçülmesi ve statülerinin değiştirilmesi, buna karşın “kapı halkı” denilen hayli kalabalık maiyetlerinin masraflarını karşılama zorunluluğu ve özellikle de bunların mahallinden tahsil ettikleri bir takım gelir kalemlerinin, mali sıkıntı nedeniyle hazineye devredilmesi, halkın istismarına ve yolsuzluklara neden olan hususların başında gelmekteydi.³⁸ Ayrıca atamalarda eskisinden daha fazla caize, avaid ve bohça baha alınması ve mevki-makam kapabilme uğrunda harcanan yüksek meblağlar, yolsuzlukları besleyen önemli bir başka nedendir.³⁹ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda şiddetli ikazlara

³⁶ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 176; Turan, *a.g.m.*, s. 66. Müellif bir yolsuzluk örneği olarak, Selânikî Tarihi’nden naklen, Diyarbakır Beylerbeyliğinden mazul İbrahim Paşa’nın XVI. yy sonunda aynı makama yeniden talip olduğunda, “kanûn-ı kadim üzre pişkeş ü hedâya çektiğini”, takdim edilen son derece değerli hediyelerin halk arasında abartılı biçimde konuşulması üzerine, müellifin bunları kaydettiğini ifade etmektedir. Gerçekten de İbrahim Paşa çektiği ağır “pişkeş ü hedâyâ” sayesinde emeline nail olmuştur.

³⁷ Abaza Hasan isyanını tenkil için 1659’da Anadolu’ya gönderilen İsmail Paşa Manisa’ya ulaştıktan sonra 5 gün kalmış ve bu süre içinde 511.641 akçe tutan konaklama giderleri, ahali tarafından karşılandığı gibi, yine masrafları ahali tarafından bölüşülerek, kendisine 144.000 akçe tutarında hediye takdim edilmiştir. Benzer şekilde Anadolu Müfettişi Ömer Paşa 1685’te Manisa’ya yönelince, gelişini engellemek amacıyla “cümle ittifakıyla” her haneden 4’er kuruş toplanmış ve kıymetli hediyeler sunulmuştur. Asker sürücüsü Ali Paşa’ya da aynı şekilde değerli hediyeler sunulduğuna dair ayrıntılar için bkz. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, s. 106-107; 417-423. Ömer Paşa’nın diğer yolsuzlukları için ayrıca bkz. *a.g.e.*, s. 431-432. 1696’da müfettiş olarak Anadolu’ya gönderilen Genç Mehmet Paşa’nın uygulamaları da Ömer Paşa’dan farklı değildir (*a.g.e.*, s. 456-457).

³⁸ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi (XVIII. yy’dan Tanzimat’a Mali Tarih)*, İstanbul 1986, s. 65-67, 71; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 168.

³⁹ BOA, MAD, nr. 7584, s. 2, “...biraz vakitten berü vüzerâ-yı ‘izâmdan kadimî mu’tâd olan cevâiz ve ‘avâide kanâat olunmayub küllî câize ve ‘ubûdiyet ve bohça bahâ alınmağla onlar dahî mansıplarınının kable’t-tevcih ekser hâsılâtını ol mansıbı tahsil edinceye dek vermeye mecbur olduklarından vardıkları mansıbdâ zulme bâdi olmaksan nâşî...”

rağmen, Anadolu ve Rumeli’de kanun ve nizamlara aykırı olarak “devr”, “devr akçesi”, “kaftan-bahâ”, “bıçak akçesi”, “nal-bahâ”, “bi-namaz akçesi” ve “hediye” adı altında kadı, naib ve ehl-i örf tarafından işlenen yolsuzluklar hayli artmış,⁴⁰ bu ve benzeri isimler altında yolsuzluk yapılması, gönderilen adalet-name ve diğer hükümlerle engellenmeye çalışılmıştır.⁴¹

I. Mahmut (1730-1754) ve III. Mustafa (1757-1774) devirlerinde, bu alandaki yolsuzlukların önlenmesi amacıyla hediye teatisine bir takım kısıtlamalar getirilmiştir. III. Mustafa devrinde devlet memurlarının; Nevruz başı, Mevlid Kandili, Ramazan ve Kurban bayramları olmak üzere, yılda sadece dört kez hediye takdimine izin verilmiştir.⁴² Rüşvet ve hediye bahsindeki genel manzaranın giderek daha da vahim bir boyut kazanması, XVIII. yy. boyunca katlanarak devam etmiştir. Bu sebeple suiistimallerin önünün alınması amacıyla, 1174/1760-61 yılında Koca Ragıp Paşa’nın sadaretinde, caize oranları yeniden düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemede, özellikle taşrada görev yapan devlet görevlilerine hayli maddi külfet getiren ve değişik isimler altında, padişah ve sadrazam hazinelerine gönderilen hediye türü masrafların kısılması yönüne gidilmiş ve böylece taşra görevlileri mali anlamda rahatlatılmak istenmiştir.⁴³

⁴⁰ BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 90, 10, 12, 22b, 419, 425, 432, 439, 475, 478, 491, 504 numaralı hükümler. Devre çıkma işinin tam anlamıyla bir suiistimal aracı haline gelmesine dair vesikalar için bkz. Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, s. 369-370.; 456-457; Özkaya, *a.g.e.*, s. 51, 60; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara 1985, s. 16-17; Ortaylı, *a.g.e.*, s. 17-18.

⁴¹ 1740 tarihli adaletnâme, Uluçay, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhanda Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s. 191-195. Söz konusu yolsuzlukların diğer adları “selamlık”, “divan ağırlığı”, “Konakçı akçesi”, “Vekilharç akçesi”, “Residiyye”, “Ağalık”, “Yemlik” (Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, s. 208-214; 215-216; 342; 380-381; 405-406). Özkaya yolsuzluğa alet edilen vergi türlerine “mahsul-ı def”, “bayrak akçesi”, “konak ve göçek akçesi” ni eklemektedir (Özkaya, *a.g.e.*, s. 59-60). Vali ve sancakbeylerine seferiye ve hazeriyeleri tayin olduğu halde, XVIII. yüzyılda ahaliden kanuna aykırı olarak tahsil edilen diğer bazı gelir kalemlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: “zahire bahâ”, “saray döşemesi”, “öşr-i diyet”, “ayâniye”, “harc-ı bâb”, masraf-ı sancak”, “esb bahâ”, “saray tamiri”, “ikrâmiye”, “hil’at bahâ”, “mahzâriye” ve “kethüdaiyye”, bkz. BOA, Cevdet Maliye [C. ML], nr. 24002.

⁴² Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 176.

⁴³ Mesut Aydın, *Koca Ragıp Mehmed Paşa, Hayatı ve Dönemi (1699-1763)*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 224-225; Doğan, *a.g.m.*, s. 48. Bu hususta atılan bir diğer önemli adım, 1208/1793-94’de çıkarılan Vüzerâ Kânunnâmesi’dir. Taşrada görev yapan valilerin mali yükünün azaltıl-

Silahtar Mehmet Paşa'nın 1779'da, devlet ricaline takdim edilen hediyelerden olan "bohça-bahâ ve avaidi kaldırdım" demesine rağmen, bu prensip şahsi bir uygulama olarak kalmış ve sonraki yıllarda da yolsuzluklar sürmüştür.⁴⁴ Yüzyılın sonlarında I. Abdülhamit (1774-1789) ile III. Selim (1789-1807)'in bu husustaki kötü gidişatı engelleme çabaları, hatta tehdit ve nihayet çaresizlikten kaynaklanan bedduaları da olumlu sonuç vermemiştir.⁴⁵

Bedduanın ötesinde somut bir adım olarak III. Selim, tayin ve tevcihlerde rüşvet ve yolsuzluk konularında çok çarpıcı ifadelerle devlet adamlarını uyarılmış, bu konunun bizzat ısrarlı takipçisi olmuştur.⁴⁶ Aynı dönemde caize konusunda 1792'de yapılan düzenlemede, Koca Ragıp Paşa'nın 1760-61 yılında yaptığı düzenleme esas alınmıştır. Söz konusu düzenlemede dikkat çekici husus; kumaş ve çeşitli hediyelerden oluşan

ması için "...vülât-ı kirâma mansıb tevcih ve ibkâsında taklil ve rüşvet sâir gûne hediye ve kapu kethüdâlarının tasallutları def ve bohça bahâ nâm ve sâir sûretler ile kâffe-i metâlibât ref..." olunmuştur, BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 7584, s. 6-7.

⁴⁴ Doğan, *a.g.m.*, s. 48.

⁴⁵ Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi, Sultan I. Abdülhamit (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 6, 136; E. Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları-Nizâm-ı Cedid (1789-1807)*, Ankara 1988, s. 112-118. III. Selim, rüşvet alanları "âbâ ve ecdâdım ervâhı için evlâdım dahî olsa kıyarım ve siyaset ederim" (s. 113) şeklinde tehdit eder. Bir diğer hattında rüşvetin kesinlikle engellenmesi konusunda sadaret kaymakamını sert bir biçimde ikaz ettikten sonra sözlerini "bu emrimi dinlemeyip amel etmeyenleri Allah kahreyleye, amin" şeklinde bitirmiştir (*a.g.e.*, s. 116). Yine bu dönemde, defterdar ve sair "bî-insâf" devlet memurlarının rüşvet almak suretiyle cizye ile avâriz gelirleri konusunda yolsuzluk yaptıkları ve bu durumun derhal engellenmesine dair talimatlar için bkz. BOA, HAT, nr. 8797.

⁴⁶ BOA, HAT, nr. 9441; 9609; 10000; 14520. Padişahın, cephede serdar-ı ekrem olarak bulunan sadrazam tarafından yapılan bir takım tevcihat üzerine, kaymakam paşaya hitaben kaleme aldığı beyaz üzerine hatt-ı hümayundaki şu ifadeler gerçekten hayli çarpıcıdır: "Sadrazamın telhislerine dikkat eylesin guyâ işe yaramayan vüzerâyâ nizâm vermişler ancak bâkilerinde dahî işe yaramaz dünya ve devleti bilmez zâlim vezirler olmak gerektir...Subhânallah bu nasıl şeydir, henüz vüzerâdan mansıb için akçe rüşvet alınmasın diye feryâd ediyoruz, bu ne gûne şeydir, böyle devlete nizâm verilebilir mi bu tamam şimdiden rüşvet kapılarını açmak değil midir, böyle şey olur mu...Allah encâmımızı hayr eyleye...", (HAT, nr. 9441). III. Selim rüşvetle mücadele konusunda ocağa da el atmış, rüşvet aldığı tespit edilen yeniçeri ağası ve ileri gelen bazı ocak mensuplarını azletmiştir, (HAT, nr. 14520) Belgelerde yer alan ifadelerden, padişahın rüşvet konusundaki duyarlılığı ve şiddetli ikazları yüzünden, tayin ve tevcihlerde câize ve avâid yanında verile gelen bohça bahâ ile bir takım hediyelerin dahi kabulünden kaçınıldığı görülmektedir, (HAT, nr. 9609; 10000).

bohça alımı mevcut şekliyle kaldırılmış, yerine sadece eşyaların değeri kadar nakit akçe avaide ilave edilmiştir. Böylece kendisine gelen hediyeleri paraya çevirebilmek için zaman ve bazen de eşyanın değerinden kaybeden avaid sahipleri, tevcihi takip eden günlerde, nakit para alabilme şansına sahip olacaklardı. Ancak uygulamada durum pek de böyle olmamıştır. Ne merkezdeki üst düzey devlet adamları, ne de bunlara yaklaşılabilenin en etkin yolu olan hediye vasıta olarak gören taşra ricali, bohça takdiminden vazgeçebilmişlerdir. Bu konuda getirilen kısıtlamalar, mevcut teamülü ortadan kaldırmak şöyle dursun, aksine “bohça-i evvel” ve “bohça-i sâni”⁴⁷ namıyla çeşitlenmesine yol açmıştır. Bunlardan birincisi, kumaş türü hediyelerin takdimini, ikincisi ise bunların nakit karşılığı olan para miktarını ifade ediyordu.⁴⁸

Sadrazamların taşradan merkeze gelişlerinde, kaymakam, kethüda, reis efendi ve çavuşbaşlıkların kendisine, “dest-âvîz” yani gönül alma kabîlinden “küçük hediye” namıyla bohça, çamaşır, dikilmiş esvap ve donanmış at hediye etmeleri, zamanla teamül haline gelmişti. Ancak bu dönemde, rüşvet ve bu bağlamda devlet adamları arasında değerli hediyelerin alınıp verilmesini engellemek konusundaki kararlılık sebebiyle, 1808’de yeni bir düzenlemeye gidilerek, donanmış at hediye edilmesi geleneği terk olunmuş, sadece kıyafet türü şeylerin hediye olarak takdimine izin verilmiştir.⁴⁹

Tanzimat Fermanı’nın ilanına dek, vali ve taşradaki diğer idarecilerin, kulluk ve sadakatlerini göstermek amacıyla, kanun ve teamüller çerçevesinde padişah, sadrazam ve sadaret kethüdası ile sair devlet ricaline he-

⁴⁷ “Bohça-i evvel” ve “Bohça-i sâni” tabirlerinin yerine, bazen de “tertib-i evvel” ve “tertib-i sani” ibareleri kullanılmıştır. Bu hususa ve gönderilen bohçaların nelerden oluştuğuna dair defter ve cetvel için bkz. BOA, HAT, nr. 32937-A; nr. 33818-B; nr. 32319.

⁴⁸ Doğan, *a.g.m.*, s. 49. Bohça bedelinin nakit olarak ödenmesine örnek olarak bkz. BOA, HAT, nr. 34568-A; nr. 16818. Bununla birlikte bazen “tertib-i sâni” olarak bedelinin değil, değerli Hint kumaşlar ve sair eşyadan oluşan bohçaların gönderildiğine dair bir örnek için bkz. BOA, HAT, nr. 32937-A: Şam Valisi Mustafa Paşa’nın 26 Ekim 1824’de “tertib-i sâni olarak Hint kumaşlarından mürekkebe bohça” ve bunun muhteviyatını gösteren defterdir. Diğer yandan taşradaki idareciler, salgın hastalık savaş vb. sebeplerden ötürü merkezdeki üst düzey devlet adamlarına yaraşır Hint işi kumaşlar, değerli kutu vb. eşyalar tedarik edemediklerinde “bohça baha hediyesi” olarak nakit para yolladıkları görülmektedir, bkz. D. DRB. THR, 152/17.

⁴⁹ BOA, HAT, nr. 14882.

diye, câize, pişkeş, avaid ve bohça/bohça bahâ gibi bir takım isimler altında aynı-nakdi hediyeler gönderdikleri yukarıda izah edildi. Bu umumi manzarada Tanzimat arifesinde de pek bir değişiklik görülmemektedir. XVII. ve XVIII. yy.'larda başlayan, bir makam için birden fazla aday olduğunda "pişkeş ü hedâyası galebe edenin" atanması usulü, artık sistemin bir parçası haline gelmiştir.⁵⁰ XIX. yy.'a girerken devralınan miras budur. Daha önce alınan bir takım ıslah tedbirleri, bu alandaki kötü gidişatı ve suiistimalleri engelleyememiştir. İstisnai durumlar olmakla birlikte⁵¹, artık 'İydiyye ve Nevruzîyye'⁵² de dahil olmak üzere farklı isimler altında hediye, tam anlamıyla, merkezle iyi geçinme ve mevcudu koruma, hatta bu yolla terfi etme aracı haline gelmiştir.⁵³

⁵⁰ Turan, *a.g.m.*, s. 66-67.

⁵¹ Darphane nazırı İbrahim Sarım Efendi, Şubat 1813'te Sadrazam Hurşid Ahmed Paşa'ya bohça baha hediyesini nakden göndermiş, ancak söz konusu meblağ kabul edilmemiştir. Sadrazam, darphane nazırının kırılmaması ve bundan başka anlamlar çıkarmaması için şu satırları kaleme almıştır: "...savb-ı muhibbânemize arz buyurulmuş olan bohça bahâ hediyelerinin ahzi tarafımızdan münâsib görülmemesi teessürlerini müstelzim olmuş idüğü bu defa kapı kethüdâımız Selim Sabit Efendi tarafından iş'âr olunup meblağ-ı mezbûrun tarafımızdan ahzi tensib olunmaması Hüdâ hakkı için âher bir sebebe mebnî olmayup mücerred meslek ve mişvârımızın muğâyiri...olduğundan başka cenâb-ı şerifleri misillü ricâl-ı devlet-i 'aliyyeye bu misillü hedâyâyı bizler i'tâ eylemek lâzımeden ve sizlerden matlûb olan mücerred zât-ı hümayûna ve saltanat-ı seniyyeye hizmet ve sadâkat idüğü bedihıyyâtan olduğu..." BOA, D. DRB. THR, 121/47.

⁵² Mali açıdan durumları iyi olan valiler, bayramlarda 'İydiyye ve ilkbaharın girmesiyle Nevruzîyye adıyla, padişah, sadrazam ve diğer bazı üst düzey devlet adamlarına kıymetli hediyeler göndermekteydiler, bkz. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 202.

⁵³ Tunus Feriki Ahmet Paşa 17 N 1265 (7 Ağustos 1849)'da herhangi bir tayin yahut tevcih durumu söz konusu değilken, sadece merkez ile bozuk olan ilişkilerini düzeltmek için padişah başta olmak üzere hanedan mensuplarına ve diğer devlet ricaline son derece değerli hediyeler göndermiştir (BOA, İ. DH, nr. 11320). Bağdat valisi Süleyman Paşa'nın 500 miskal inci ve değerli Hint kumaşlarından oluşan üç bohça hediyesi ise şu şekilde arz edilmiştir: "muktezâ-yı bendegî ve 'ubûdiyyet üzere aralık aralık hâkpây-ı hâcet-revâ-yı cihan-dârîlerine tekaddüme irsâliyle isbât-ı müdde'â-yı rikkat edegelmekle..." (BOA, HAT, nr. 1870). Daha geç bir tarihte, Bağdat valisi Ali Paşa'nın ber-mutad takdim ettiği üç bohçayı kulluğunu ispat babında "hezâr şerm ü hicab ile" arz etmesi de bu cümledendir (BOA, HAT, nr. 2026). 1843 tarihli bir diğer vesikada yer alan şu ifadeler dikkat çekicidir: "Aralık aralık efendimiz hazretlerine hedâyâ-yı acizî takdiminde kusûr olunmayıp mâ-melekimiz ve canımız cümlesi zât-ı mülukânelerinin olup el-'abdu ve mâ yemlikühû ke-enne li-mevlâhû" (BOA, İrade Mesâil-i Mühimme [İ. MSM], nr. 2125). Kulluk ve sadakat göstergesi olarak at ile cariyeye gönderildiğine dair son derece abartılı ve yüceltici ifadeler içeren vesikalar için bkz. BOA, D. DRB. THR, 153/39; 136/23; 132/11; 150/19; 151/4.

Mekke Şerifi Galib'in 23 Eylül 1800 ve 17 Eylül 1801'de "ber mutâd-ı kadîm" kaydıyla padişaha iki, sadaret kaymakamına bir adet "tuhfe-i hicâzî" adıyla hediye bohçası göndermesi ve karşılığında kendisine 25 bin kuruş ihсан edilmesi⁵⁴ aynı şekilde Mısır valisinin her yıl merkezdeki üst düzey devlet ricaline, Sayda valisinin de Mısır valisine "ber mutâd" hediye takdim etmesi, bu cümleden sadece birkaç örnektir.⁵⁵ Ancak taşra ricalinin merkezle iyi geçinmek ve böylece konumlarını güçlendirmek yahut terfi etmek amacıyla teamüllerin dışına çıktıkları da bir gerçektir. Mesela 1796'da Bağdat valisi Süleyman Paşa, padişaha "bohça" namıyla Hint işi değerli kumaşlar ile teamüllerin dışına çıkararak, "gayr-i ez mu'tâd" 40 bin altın (*zer-i mahbûb*) göndermiş ve bu hediyeler, reddedilmeyerek mutatmış gibi kabul edilmiştir.⁵⁶ Bağdat valisi aynı yıl içinde, kapı kethüdası Süfyan Ağa aracılığıyla yine padişaha "takaddüme" adı altında bu kez, 500 miskal inci ve Hint işi son derece kıymetli başka hediyeler de göndermiştir.⁵⁷

Benzer şekilde, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa merkezle arasını iyi tutabilmek amacıyla, 1808'de göreve yeni atanan sadrazama 15 bin, kethüdasına 10 bin ve reisülküttaba da 7500 kuruş "hediye" göndermiş ve padişahın onayı ile söz konusu nakdî hediyeler kabul edilmiştir.⁵⁸ 1811'de Bağdat valisi Abdullah Paşa'nın sadrazam ve padişaha son derece değerli 167 parça Hint kumaşı ile kıymetli taşlardan yapılmış tespih ve benzeri kıymetli hediyeler gönderdiği görülmektedir.⁵⁹ Yine bu cümleden olarak, 24 Eylül 1837'de Tunus Feriki Mustafa Paşa tarafından sadrazama 500 kese akçe, bir çift altın piştov, iki elmas yüzük vb. değerli eşyalar gönderilmiş olması,⁶⁰ merkezle iyi geçinmenin, mevcut konumu korumak, hatta terfi etme ve yeni bir makam kapmanın aracı olarak rüşvet ile hediye tak-

⁵⁴ BOA, HAT, nr. 4504-A; nr. 3856.

⁵⁵ BOA, HAT, nr. 20166. Tırnova voyvodası Veliyyüddin tarafından sadaret kethüdasına 40 vukiyye ipek, 2 baş cins at ve mevsim mahsulleri gönderilmesi, diğer iki devlet görevlisi tarafından 1805 ve 1810'da yine sadaret kethüdasına kulluk ve sadakatlerini belirten tahriratlarla birlikte iki siyahi cariyeye, yeşim kakmalı, mercan eteklikli çubuk takımları ve altı bohça tütün gönderilmesi, bu dönemde hediye teatisinin yaygınlığını ve boyutlarını göstermektedir, bkz. BOA, Tanzimat Öncesi Merkez Evrakı, Sadaret Kethüdası Kalemi (A. SKT), 191/30; 82/49; 108/33.

⁵⁶ BOA, HAT, nr. 9844.

⁵⁷ BOA, HAT, nr. 1870.

⁵⁸ BOA, HAT, nr. 16270.

⁵⁹ BOA, HAT, nr. 32319, 32319-A.

⁶⁰ BOA, HAT, nr. 22479-İ.

dimi geleneğinin, hayli yaygın hale geldiğini ve yolsuzluklara da alet edildiğini açıkça göstermektedir.⁶¹

Sultan II. Mahmut devrinde, reform sürecinin önündeki en önemli engel olan Yeniçeri Ocağı 1826'da kaldırılmış ve yerine Asâkir-i Mansûre ordusu teşkil edilmişti. Bu dönemde üst düzey devlet adamlarına ait bir takım şahsi gelir kalemleri, yeni ordunun masraflarının karşılanması için hazineye devredilmiştir. Söz konusu gelir kalemleri arasında bohça bahâ ve harc-ı bâb (kapı harcı) da yer almaktaydı.⁶² Reform sürecinin en önemli dayanağı olan askeri teşkilatlanma yoluna konduktan sonra, diğer alanlarda da bir takım yeniliklere ve düzenlemelere girişilmiştir. Öncelikle idari yapının temel dayanakları arasındaki güç dengesi düzenlendikten sonra, Avrupai tarzda bir hükümet teşkiline yönelik bir takım yeni adımlar atılmıştır. 1836'da nezaretlerin ihdası, Babıâli'deki memurların dahiye ve hariciye olarak iki kısma ayrılması,⁶³ ehil olmayanların memur kadrolarına alınmasını engellemek amacıyla imtihan sisteminin getirilmesi⁶⁴

⁶¹ BOA, HAT, nr. 12006. Kimden kime yazıldığı belli olmayan bu vesikadaki ifadeler tayin ve tevcihatta bohça baha'nın yolsuzluk ve iltimaslara alet edildiğini göstermektedir: "Kapudân-ı deryâ hususu ber-vech-i inhâ husûlü için cenâb-ı devletleri için dahî bohça baha olarak beş bin altın amâde olduğunu malûm-ı devletleri bu hususta karındaşlığı icrâ ve azîm efendilik eylersiz". Bu hususta bir diğer vesikada şu çarpıcı ifadeler yer almaktadır: "...Süleyman Ağa'ya biz gadretmişiz. Şimdi mükâfât olarak tarafımızdan kendüye otuz beş bin kuruş verilerek gümrüğün seneteyn iltizâmı dahî ihâle ve ilzâm olunmaktan ibaret olmuş. Efendim Süleyman Ağa'ya tarih-i mezkûrda ol mikdâr rüşvet ver diye kim emr eyledi. Mukât'anın tahammülü var ise etrâfa 'ubûdiyyet vererek iltizâm tahsiline çalışacağına mal-ı mukataaya zam edeydi. Dört sene mukaddem etrâfa verdiği rüşvete mükâfât olarak kendüye gümrük ilzâmı muhlisinize pek bâr görünüyor. Bâ husûs rüşvet ve 'ubûdiyyet lafzı 'ind-i şâhânedede ne mertebelerde menhî idüğü malûm-ı devletinizdir. Bu sûrette gümrük ilzâmına cesâret edemeyüb şevket-meâb efendimiz hazretlerinden havf ederim..." (BOA, D. DRB. THR., 117/97). Tevcihat ve ibka dönemlerinde beklentilerin karşılanması ile iltizam bedeline zam yapılmaması yahut bedelin ödenmesindeki gecikmenin faizini telafi etmek maksadıyla gönderilen hediyeler için bkz. BOA, D. DRB. THR, 137/18; 125/6; 170/25.

⁶² BOA, HAT, nr. 17362. Kapı harcı ve bohça bahâ, eyalet ve sancakların tevcih ve ibkâsında vezirlerden tahsil olunan câize ve avâidin tamamlayıcı unsuru olan aynınakdi hediyelerdi. Câize ve avâid, başta sadrazam olmak üzere yüksek rütbeli devlet adamları ile üst düzey bürokratlara gönderilmekteydi. Söz konusu gelir kalemlerinin hazineye devriyle, padişahla birlikte devlet ricali de yeni kurulan ordu uğruna muvakkaten bir takım şahsi gelirlerinden feragat etmiş oluyorlardı, bkz. Cezar, *a.g.e.*, s. 250.

⁶³ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁶⁴ Lütüfi, *a.g.e.*, V, 102.

ve nihayet 30 Mart 1838'de başvekaletin ihdası, batılı tarzda idari bir sistem teşkilinin dikkat çekici adımları olmuştur.⁶⁵ İktisadi alanda ise maliye, ticaret ve evkaf nezaretleri teşkil edilerek, sistemin düzgün işleyişi için bir takım yeni esaslar getirilmiştir.⁶⁶ İdari ve iktisadi alanda atılan söz konusu adımların nihai hedefi; Osmanlı yönetim sistemini, Avrupa'da olduğu gibi bakanlıklara ayrılmış merkezi bir hükümet şeklinde çağdaşlaştırmak ve daha işlevsel hale getirmektir.

Diğer yandan "Tanzimat-ı Hayriye" bazen de "nizâm-ı müstahsene" olarak adlandırılan reform sürecinin esaslarının tespit ve icrası, farklı alanlardan yetkin devlet adamlarını bünyesinde barındıran ve düzenli toplanan daimi meclisler gerektirmekteydi. Bu noktadan hareketle, 24 Mart 1838'de bizzat sultana danışmanlık etmek üzere, Topkapı Sarayı bahçesindeki Gülhane Köşkü'nde toplanacak Meclis-i Vâlâ ile aynı işi sadrazam ve nazırlar nezdinde yapmak üzere Babiâli'de toplanacak olan Dâr-ı Şurâ-yı Babiâli'nin kurulması kararlaştırılmıştır.⁶⁷

II. Mahmut devrinde de merkez ve taşra memurlarının adları sık sık rüşvet olaylarına karışmaktaydı.⁶⁸ Sistemin yeniden şekillendirilmesine yönelik bu reform sürecinde, devlet memurlarına yeterli maaşlar tahsis edilerek, yolsuzlukların önlenmesi gündeme gelmiştir. Yüksek rütbeli devlet memurlarının gelirleri; has, zeamet vb. adlarla tahsis edilen yıllık sabit gelirler yanında, yılda bir kere vali ve diğer taşra memurlarının "hediye bahâ/boğça-bahâ" adı altında gönderdikleri aynı-nakdî hediyelerle,⁶⁹ teşrifat gereği kendilerine tahsis edilmiş bir takım diğer gelirlerden oluşmaktaydı. Diğer memurlar ise devlet dairelerinde yaptıkları işler karşılı-

⁶⁵ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 26-29.

⁶⁶ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 92-136, 144-166, 128-129; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kenitlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 184.

⁶⁷ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 189-191, 218-219; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ, (1838-1868)*, Ankara 1994, s. 16-19; aynı mlf., "Tanzimat'ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Kuruluşu (1838-1840)", *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, Bildiriler*, İstanbul 1990, s. 129-130.

⁶⁸ Bunlardan sadece bir kısmı için bkz. BOA, HAT, nr. 17419-A; 24423; 24600-B; 24570; 24893-B; 30353; 31855; 35562; 44809-C.

⁶⁹ Bu hususta "...taşralarda bulunan memûrin hazerâtı taraflarından senede bir def'a vükela ve memûrin taraflarına gönderilen hediye bahâ..." şeklindeki ifadeler, bu gelir kaleminin kanun ve nizamlar aykırı olmadığını açıkça göstermektedir (BOA, MAD, nr. 9280, s. 1-2; Akyıldız, *a.g.e.*, s. 105-106; Pakalın, *OTDTS*, I, 238. Sadrazam Hurşit Ahmet Paşa örneğinde olduğu gibi nadiren bohça bahanın kabul edilmediği de görülmektedir (dipnot, nr. 46).

ğında vatandaşlardan, “harc”, “harc-ı kitâbet”, “kâtibiyye”, “kaydiyye”, “i‘lâm”, “kağıt ücreti” vb. birtakım adlar altında tahsil ettikleri gelirler ile, Divan-ı Hümayun Kalemi memurları ise tahsis edilen tîmar ve ze‘amet gelirleriyle geçimlerini sağlarlardı.⁷⁰ 1830’da câize alımının kaldırılmasıyla⁷¹ önce üst düzey devlet ricaline, ardında da 27 Mart 1838’de diğer devlet memurlarına hazineден maaşlar tahsis edilmiş ve buna rağmen rüşvet almaya cüret eden olduğu takdirde, şiddetle cezalandırılacağı ilan edilmiştir.⁷² Diğer yandan yine 1838 Mart başından başlatılmak kaydıyla, daha önce “bohça bahâ/hediye-bahâ” adıyla yılda bir kez taşradan memurların merkeze gönderdikleri hediye bedelinin, nakde çevrilerek (maktû‘iyyet sûretine konularak) hazineye peşinen yollanması kararlaştırılmıştır.⁷³

II. Mahmut devrinde (1808-1839) başlatılan bu yeniden yapılanma sürecinde, özellikle sistemi kemiren rüşveti ortadan kaldırmak amacıyla, Rebiülevvel 1254/Mayıs-Haziran 1838’de memurlar ile yargı mensuplarını esas alan iki ceza kanunnamesi hazırlanmıştır. İlmiye sınıfı için tertip olunan ceza kanunnamesinde (*Tarîk-i İlmiyye Dâir Cezâ Kânûnnâme-i*

⁷⁰ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 105-106; Özkaya, *a.g.e.*, s. 48-49.

⁷¹ Doğan, *a.g.m.*, s. 51.

⁷² Akyıldız, *a.g.e.*, s. 106-107.

⁷³ BOA, *MAD*, nr. 9280, s. 1-5. Başvekaletten bu hususta elviye-i selâse müşiri Mustafa Nuri Paşa’ya yazılan ve sûretleri tüm taşra memurlarına da gönderilen 16 Mayıs 1838 tarihli tahrîrât-ı sâmiye şöyledir: “...Bâbiâlî ve Bâb-ı Defteri ve kâffe-i memurîn ve aklâmın dahî bir hüsn-i rabıta ve nizâma tevsiikiyle cümlesine müstevfi maaşlar tahsis olunmuş ve işbu maaşlardan maâdâ adı ve gayr-ı adı bir mahalden akçe ve habbe kabul olunmaması husûsuna irâde-i cihandârî müteallik buyurulmuş... ve zikr olunan maaşlara mukabil bir karşılık tertibi lazım gelmiş olup şöyle ki taşralarda bulunan memurîn hazerâtı taraflarından senede bir defa vükela ve memurîn taraflarına gönderilen hediye-bahâ maktû‘iyyet sûretine konularak zikrolunan maaşlara mukâbil hazine-i ‘âmire’ye irâd kaydolunduğu halde...ba’d-ezion bir mahalle hediye-bahâ göndermemeleri lâzım geleceği misillû işbu istenilen maktû‘u dahî kendü temetût‘larından verip zinhar ve zinhar bunu vesile edip de gerek bu nâm ile ve gerek nâm-ı âher ile zîr-i idârelerinde olan ahâlî ve fukarâdan bir akçe ve habbe alınmamak ve eğer alındığı işitilirse mazhar-ı mücâzât-ı şedîde olmak üzere hediye bahâ mukabili taraf-ı müşirîlerinden ber-vech-i maktû‘ senede bir defa hazîne-i âmireye gönderilmek üzere 1253 senesi Mart ibtidâsından itibâren 500 bin kuruş tertip ve sarrafları bendelerine taahhüd ettirilerek yedinden temessük ahz olunup...”. Hediye bahâ mukabilinde taşradan gönderilecek meblağ, eyaletin gelir durumuna göre farklı oranlarda tespit edilmiş ve zikredilen defterde s. 5’ten itibaren bunların dökümü verilmiştir. Ayrıca Lütfi, *a.g.e.*, V, 180’de bu düzenlemeye kısaca temas edilmektedir.

Hümâyûnu)⁷⁴ hediye ve rüşvet vermek suretiyle kadı olanlar ile menfaatleri için adaleti saptıranların azli ve tövbe edip bu çirkin davranıştan vazgeçtikleri anlaşılıncaya kadar, yeniden göreve atanmamaları hükme bağlanmıştır.⁷⁵ Zira bu dönemde kadılar, başta hediye ve bahşiş olmak üzere kanun ve nizamlara aykırı olarak türlü isimler altında haksız kazanç elde etmekteydiler.⁷⁶ Söz konusu kanunname kadılar; yerlerini sağlamlaştırmak amacıyla görev yaptıkları yerin mülki amir ve memurlarına “hediye nâmıyla rüşvet makûlesinden eşya vermemeleri” konusunda özellikle uyarılmışlardır.⁷⁷

Memurlarla ilgili ceza kanunnamesinde ise (*Memûrine Mahsûs Cezâ Kânûnnâme-i Hümâyûnu*)⁷⁸ kamu görevlilerinin, dürüstlük ilkesinden taviz vermeden görevlerini icra etmeleri, özellikle de rüşvet ve iltimastan kaçınmalarının altı çizilmiştir. Kanunda yer alan “...Mürteşî hakkında icrâ olunacak mu’âmelâtın bi-temâmihâ lede’t-tahkîk râşî hakkında dahî icrâsı lâzım gelüp ve eğer râşinin rüteb-i saltanat-ı seniyyeden behresi yoğ ise haline göre ta’zîr ile tekdir kılına”⁷⁹ hükmü dikkat çekicidir. Bize göre bu madde, sadece rüşvet suçu işleyen memurların değil, memur olmayanların da “ta’zîr ve tekdir” ile cezalandırılacaklarını amirdir. Söz konusu maddede memur olmayanlara yapılan atıftan maksat; memurlara hediye vb. şeyler vermek suretiyle rüşvet suçuna bulaşmalarına neden olan unsurların da önünü kesmektir. Mumcu, Bozkurt ve gerekse Kaynar, bu maddeyi, rütbe-i seniyye sahiplerinin (memurların) rüşvet suçu işledikleri takdirde, imtiyazlı muamele görecekleği şeklinde yorumlayarak hataya düşmekte-

⁷⁴ Musa Çadırcı, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi”, *AÜDTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25 (1981-1982), s.139-161.

⁷⁵ Mumcu, *a.g.e.*, s. 276-277.

⁷⁶ Ayrıntılar için bkz. Çadırcı, *a.g.m.*, s. 141-143.

⁷⁷ Çadırcı, *a.g.m.*, s. 153, “...bir kimse hakim nasb olundukta memur olduğu kazanın vali ve mütesellim ve voyvoda ve muhtarı ve vücûhunun bana mu’âveneti olur hülyâsıyla hediye nâmıyla rüşvet makûlesinden eşya virüp...” Bu hükümle kadı ve naibler, bu amaçla yaptıkları masrafları halktan çıkarmaya çalışmamaları ve bundan böyle bu tür hareketlerden şiddetle sakınmaları konusunda uyarılmışlardır.

⁷⁸ BOA, HAT, nr. 48294; Velidedeoğlu, *a.g.m.*, s.170. Memurlarla ilgili ceza kanunnamesinin sureti için bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1991, s. 295-301.

⁷⁹ Kaynar, *a.g.e.*, s. 297; Velidedeoğlu, *a.g.m.*, s. 172.

dirdir.⁸⁰ Bu tespitin doğruluğu halinde, ceza kanunnamesinin kimi cezalandırmak için çıkarıldığı sorusu kendiliğinden öne çıkmaktadır. Zira kanunnameye yer alan “mesânid-i celile ashâbından nihâyet mâdûnuna varınca”, “hâfi ve celî işbu emr-i kabîha büyük ve küçük yani vezâret ve müşirlik rûteb-i celîlesinden tâ piyade bir kâtibe varınca ferdin mücâsereti”, “bi'l-cümle memûrîn-i devlet-i aliyyenin gerek kendüleri ve gerek tevâbii bi'l-küllîye işbu madde-i mezmûme ve memnû'adan mücânebet etmeleri”, şeklindeki ifadeler, tüm memurları kuşatıcı nitelikte olup, rüşvet suçu işledikleri takdirde ağır biçimde cezalandırılacaklarını amirdir.

1838 Ceza Kanunnamesi'nde memurlara maaş tahsis edilmesindeki esas amacın, rüşveti engellemek olduğu özellikle vurgulanmıştır.⁸¹ Ancak kanunname, alınan rüşvet “zımında görülen mazarrat mülk ve millet ve devlete râcî” olduğu takdirde râşi ve mürteşinin cezalandırılacaklarını hükme bağlamaktadır. Bu hükümlerle, kamu düzenine zarar vermeyecek küçük hediye ve bahşişlere açık kapı bırakıldığı görülmektedir.⁸²

Söz konusu kanunnamenin sonuna eklenen zeyilde, hangi hediyelerin rüşvet olarak telakki edileceği zikredilmiştir. Sultan II. Mahmut'un da “güzel” şeklinde tasvip ettiği söz konusu hükümlerle çizilen yeni çerçeve şöyledir:

İslam'ın temel ilkeleri çerçevesinde kati biçimde yasaklanmış olan rüşvetten kaçınılması şarttır. Herhangi bir maksat veya menfaate yönelik olmayarak, sırf peygamberin sünneti olduğu için dostluğu pekiştirmek, (*teveddüd-i muhabbet*) amacıyla hediye alınıp verilebilir. Ancak mücevher,

⁸⁰ Bu konuda Reşat Kaynar ilgili bendi aktardıktan sonra, “yukarıdaki madde, rütbe-i seniyye sahiplerinin rüşvet vermeleri takdirinde imtiyazlı muamele göreceklarini amirdir. 1256/1840 Ceza Kanunu'nda teyit ve tekit edilen müsâvât mefhûmunun 1254/1838 tarihli ceza kanununda kayıtlara bağlandığı anlaşılmaktadır” diyor (Kaynar, *a.g.e.*, s. 301). Gülnihal Bozkurt da Kaynar'ı esas alarak aynı hatayı tekrarlamaktadır, bkz. Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (1839-1939)*, s. 97. Ahmet Mumcu' nun yorumu ise şöyledir: “Kanunda rüşvet alan ve verenin ancak memur değilse tazir edilebilmeleri, eşitlik prensiplerinin henüz tam anlamı ile yerleşmediği anlamına gelebilirse de tazirin uygulanması hakkındaki İslam hukuku kuralları bunu emretmektedir.” (Mumcu, *a.g.e.*, s. 277). Halbuki bir önceki sayfada Mumcu “Rüşvet alan memur değil ise tazir edilir, şu hale göre kanun, memurlar dışında da rüşvet alanları cezalandırmaktadır” (*a.g.e.*, s. 276) demek suretiyle, bir sonraki sayfada yaptığı tespitle tam anlamıyla çelişmektedir.

⁸¹ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 106.

⁸² Mumcu, *a.g.e.*, s. 276.

değerli eşyalar ve nakit para gibi eşya hediye olarak verildiğinde, bunun rüşvet mi hediye mi olduğu ve ne maksatla verildiğini tespit etmek son derece güçtür. Bu sebeple, halihazırda fiilen görev yapan ya da yapmayan yüksek rütbeli devlet adamları ile sıradan memurlar, hiçbir şekilde bu tür kıymetli hediyeleri alıp veremezler. Şayet dost ve yakınlarından biri muhabbeti arttırmak amacıyla kendilerine bir şey takdim ederse, hadis-i şerife ve sünnet-i seniyye' ye uymak babında, bu tür hediyelerin kabulünde bir sakınca yoktur. Bunlar: Yağ, bal ve meyve gibi yiyecekler ile at, beygir, koyun ve kuzu gibi hayvanlardır. Ayrıca okula başlama (*bed'i mektep merasimi*), sünnet, düğün ve nikah merasimlerinde mücevherat, diğer kıymetli madenler ile lahuri şal gibi pahalı kumaşlardan sakınılarak, küçük hediyelerin alınıp verilmesinde bir mahzur görülmemektedir.⁸³

Kanunname zeylinde; getirilen söz konusu sınırlamalara riayet etmeden “hediye-i cüz’iyye” nin dışında gizli ya da aşkar alınacak yasak hediyeinin (*hedâyâ-yı memnû’a*) rüşvet kabilinden olacağı açıkça ifade edilmiş, bu tür kişilerin râşi ve mürteşî gibi cezalandırılacakları hükme bağlanmıştır.⁸⁴

Bu dönemde özellikle hediye bahsinde, devlet ricalinin ve meclis azalarının bir takım paradokslar içinde oldukları görülmektedir. Bu sıkıntılar, rüşvetin tanımını ve hediye-rüşvet ayrımının net bir biçimde yapılamamış olmasından kaynaklanmaktaydı.⁸⁵ Hediye namıyla verilen ve kıymeti yüksek olan aynı-nakdi şeylerin, her hangi bir makam ya da menfaat temini için mi, yoksa masum bir jest ve sevgi ifadesi olarak mı verildiği hususunun tespiti gerçekten zordur. Niyetin “ahvâl-i kalbiyyeden” olmasından kaynaklanan bu zorluk, müzakerelerde ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Aslında, meclis üyeleri memurlara hediye namıyla verilecek her şeyi

⁸³ BOA, HAT, nr. 48293-A. II. Mahmut, Meclis-i Vâlâ tarafından arz edilen hususlar hakkındaki kanaatini şu şekilde ifade etmiştir: “Hediye maddesinde derecât-ı mesnûne tecâvüz ettirildiği halde aynı rüşvet demek olacağından envâ'-ı muhtelifesi güzel tetkik ve tefrik olunmağla bu nizâm dahî ilâ mâşâallâhu te'âlâ böylece cârî olmak üzere kanunnâme-i hümayûnumuza zeyl u ilâve kılınsun” (BOA, HAT, nr. 48293).

⁸⁴ Velidedeoğlu, *a.g.m.*, s. 172

⁸⁵ Bu konuda fıkıhçılar arasında da farklı içtihatlar olduğuna Lütfi Efendi şu şekilde dikkat çekmektedir: “Hoca Muhib Efendi Siyer-i Kebir tercümesinde, gayre kasd-ı zulm ve ilhâk-ı zarar zımında verilen şeye rüşvet derler, şer'an menhî ve memnû' olan budur yoksa def-i mazarrât ve celb-i menfa'ât için verilen şeye şâmil olmaz” (Lütfi, *a.g.e.*, VI, 108)

yasaklamak suretiyle, bu güçlüğün üstesinden gelebileceklerinin farkındadırlar. Bununla birlikte devlet adamlarının, hediyeleşmenin peygamberin sünneti olduğu şeklindeki dini gerekçeye sığınarak, bu konuda net bir karara varamadıkları daha doğrusu varmak istemedikleri görülmektedir.⁸⁶ Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi, üst düzey devlet adamlarının ve memurların gelirleri arasında, değişik isimler altında verile gelen hediyeler önemli yer tutmaktaydı. Meclis üyeleri böyle bir dini gerekçeye sığınarak, hediye ekonomisine meşruiyet kazandırdıkları gibi, en önemli gelir kaynaklarını da teminat altına almış oluyorlardı.

Öne sürülen bu gerekçeden, idarecilerin, hediye alınmasını tamamen yasaklamak niyetinde olmadıkları açıkça görülmektedir. 1835'te askeri danışman olarak İstanbul'a gelen ve uzun süre başkentte kalan Prusyalı yüzbaşı Helmut von Moltke'nin tespit ettiği üzere: "Hediye bütün şarkta olduğu gibi burada da adettir. Aşağı tabakadan biri yukarıdakine hediyesiz yaklaşamaz, kadıdan hakkını arayan biri hediye getirmelidir. Memurlar ve subaylar bahşiş alırlar, fakat en çok hediye alan bizzat padişah'tır".⁸⁷ Bir diğer Avrupalı diplomat Engelhardt da şu şekilde benzer görüşler sunar: "Ma'lûm olduğu üzere Türkiye'de her bir hizmet, bir mükafat mukabilinde görülür. Bir hizmete mukabil bi'l-ihitiyâr verilen bir miktar parayı kabul eden yahut bir kimseye bir lütuf ve atıfette bulunup da ondan bir mükâfât-ı nakdiye talep eyleyen memur, müstakim ve namuslu addolunur. İrtikâb, ancak ya emvâl-i devleti yed-i ihtilâsa geçirmek, yahut bir cürmü işletmek veya onu ketm ettirmek maksadıyla teklif olunan parayı kabul etmek ile başlar".⁸⁸ Dolayısıyla hediyeleşmenin sünnet olduğu⁸⁹ şeklindeki dini gerekçe ve geleneğin asırlar boyunca oluşturduğu teamüller, rüş-

⁸⁶ BOA, HAT, nr. 48293; nr. 48293-A. Bu durum belgelere şu şekilde yansımıştır: "...şu hediye nâmının dahî külliyyen ilgâsı münâsib görünür ise de bu sûret sünnet-i seniyyeye muğâyir" dir.

⁸⁷ Moltke, *a.g.e.*, s. 46. Moltke bir başka yerde, Hüsrev Paşa'nın seraskerliği sırasında bu konuyla ilgili olarak şu gözlemini aktarmaktadır: "Hüsrev Paşa'nın hizmetinde yüzlerce kişi var...Herkes Paşa'nın adamlarından birine hediye vermeye can atar, bu arada paşanın hissesinin de az olmadığını tahmin edebilirsiniz. İstanbul'da herhangi bir iş başarmak isteyenlerden Paşa'ya muazzam paralar akar. Bir vali için pâyitahtta böyle bir hâmi kazanmak uğrunda, hiçbir fedakarlık çok görünmez" (*a.g.e.*, s. 33).

⁸⁸ Engelhardt, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁸⁹ Bu konudaki hadisler ve yorumlar için bkz. İbrahim Canan, *Kütüb-ı Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, 1993 Ankara, XVI, 238-251; Bardakoglu, "Hediye", *DİA*, XVII, 151-155.

vet/hediye geleneğinin sürdürülmesinin şer'i ve zahiri kılıfı olarak kullanılmış ve korunmuştur. Şurası açıktır ki; neyin rüşvet neyin hediye olduğunun tam anlamıyla belirlenememiş olması, daha sonra da bir takım sui-istimallere yol açacağı gibi, ceza kanunnameleriyle getirilen müeyyideler karşısında, rüşvetçilerin sığındıkları en önemli gerekçe olmuştur.

3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hattı Hümayunu'nda, devleti zaafa uğratan en önemli madde olan rüşvetin, caydırıcı hükümler içeren yeni ve kapsamlı kanunlarla ortadan kaldırılması hususu net bir biçimde dile getirilmiştir.⁹⁰ Fermanın ilanından bir gün sonra, bu hususların tavizsiz tatbik edileceğini başta bizzat padişah olmak üzere devlet ricali "usûl-ı tahlîf" çerçevesinde yeminle teyit etmiş ve ardından söz konusu bu usul taşrada da tatbik edilmeye başlanmıştır.⁹¹ Fermanın ilanından hemen sonra dikkat çekici bir uygulama olarak, Mayıs 1840'da hediye bahâ namıyla gönderilen meblağın kabulüne izin verilmeyerek, gönderenlere iade edilmeye başlandığı görülmektedir.⁹² Ancak bu uygulamadan Eflak-Boğdan voyvodaları muaf tutulmuşlardır.⁹³

Fermanın ilânını izleyen 1840 yılı, öngörülen yeniliklerin uygulamaya konulmaya başlandığı yıl olmuştur. Bununla birlikte, reform sürecinin içeriğini ve aşamalarını gösteren bir programın mevcut olduğunu söylemek güçtür. Diğer yandan, Tanzimat hükümlerinin yanlış yorumlanması ve çıkarları zedelenen bir takım çevrelerin bunları korumak adına

⁹⁰ *Düstür*, I. Tertip, Matbaâ-i Âmire 1289, I, 7. Söz konusu ifade şöyledir: "...Şer'an menfûr olup harâbiyet-i mülkün sebep-i a'zamı olan rüşvet madde-i kerîhesinin fi-mâ-b'ad 'adem-i vukû'u maddesinin dahî bir kanûn-ı kavî ile te'kidine bakılsun".

⁹¹ Gülden Sarıyıldız, "Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2002, I, 253-254.

⁹² BOA, İ. DH., nr.616. Musul valisi Mehmet Paşa, kapı kethüdası Ziver Efendinin darphane nazırlığına atanması üzerine hediye-bahâ olarak 25 bin kuruş göndermiştir. Ancak bu husus Tanzimat hükümlerine aykırı bulunduğundan söz konusu meblağ iade edilmiştir. Sadır olan iradede bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: "meblağ-ı mezbûr hediye bahâ olduğu bâhir ve sûret-i kabûlü icrâsına muvaffak olunan Tanzîmât-ı Hayriye usûl-ı mehâsin-şümûlüne muğâyir bulunmuş ve efendi-i müşârun-ileyh dahî rûtbe-i ûlâyî hâiz bendegândan olduğundan meblağ-ı mezbûrun adem-i kabûlüyle vali-i müşârun-ileyhe i'âde kılınması..."

⁹³ BOA, İ. HR., nr. 1100. 20 Kasım 1843 itibarıyla voyvodalar; sadrazam, vükela ve diğer bazı Babalî görevlilerine hediye baha göndermeyi sürdürmektedirler. Belgede verilen dökümden, Eflak voyvodasının toplam 465.000 kuruşu hediye baha olarak 1843'te merkeze gönderdiği anlaşılmaktadır.

muhalefeti körüklemeleri, söz konusu fermanın öngördüğü idari, sosyal ve iktisadi yeniliklerin, imparatorluk genelinde uygulamaya konmasını hayli güçleştirmiştir.⁹⁴ Tanzimat Fermanı'nın içerdiği hükümleri uygulayacak devlet adamları ve daha alt kademedeki memurların ıslahat konusunda çok istekli ve duyarlı olduklarını söylemek de mümkün değildir.⁹⁵ Mesela Müşir İzzet Paşa Ankara'da, dahiliye eski nazırı Akif Paşa⁹⁶ ise Kocaeli'de Tanzimat hükümlerine muhalif davranmak, halktan usulsüz vergi, hediye ve rüşvet toplamak gerekçeleriyle Meclis-i Vâlâ' da yargılanarak hüküm giymişlerdir. Bunları Nafiz,⁹⁷ Hasip, Tahir ve Musul Valisi Mehmet⁹⁸ Paşalar izlemiştir. Tanzimat Fermanı'na rağmen, bu tür yolsuzlukların engellenememesi üzerine, Babıali açısından, bir takım yeni kanuni düzenlemeler ve daha sert cezai müeyyidelerle bu alandaki aksaklıkların önünün alınmasından başka çare de kalmamış oluyordu.

Meclis-i Vâlâ, bir yandan Tanzimat-ı Hayriyye ismiyle yapılacak kapsamlı reformların esaslarını tespit ederken, diğer yandan umuma şamil olmakla birlikte, özellikle yüksek rütbeli devlet adamları ile alt kademe-lerdeki memurların uyması gereken kuralları ve bunlara uymadıkları takdirde maruz kalacakları cezaları belirleyen yeni bir ceza kanunnamesi

⁹⁴ Çadircı, *a.g.e.*, s. 190. Çadircı, s. 191 vd.'da Tanzimat'ın ilk olarak uygulandığı bölgeler ve karşılaşılan güçlükler hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

⁹⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, yay. Cavid Baysun, Ankara 1991, s. 8. Son vakanüvis A. Şeref Bey ise bu hususta şunları nakleder "tarz-ı atikde yetmişmiş ve istibdâda alışmış olan ricâl-ı devlet, sâbıkı misillû atıp tutmaktan memnû' ve ahkâm-ı kânûniyyeden münkâd olmaya an-samimi'l- kalb razı olamadı. Tanzimat-ı Hayriye kağıt üzerine yazılın i'lâmlar ve fermanlar ile te'kid olunsun, dâhil ve hâric onunla oyalansın, fakat kendileri yine bildiklerini yapsınlar işte pek çoklarının Tanzimat'a verdikleri manâ bu idi" (*Tarih Musâhabeleri*, İstanbul 1339, s. 70). Bu hususta ayrıca bkz. E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 174.

⁹⁶ BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MV), nr. 180; nr. 21. Kocaeli Müşiri Akif Paşa'nın Mayıs 1840'da Tanzimat hükümlerine aykırı olarak topladığı paralar ve rüşvet almak gerekçeleriyle yargılanmasıyla ilgili dosyadır. Bu konuda ayrıca bkz. Mehmet Süreyya, *Nuhbetu'l-Vekâyi*, İstanbul 1290, s. 74-75; Lütü, *a.g.e.*, VI, 100 vd; Kaynar, *a.g.e.*, s. 218 vd; Akyıldız, *a.g.e.*, s. 197n; Çadircı, *a.g.e.*, s. 191-192; *Takvim-i Vekayi*, nr. 198; nr. 213.

⁹⁷ BOA, İ. MV, nr. 60; nr. 36; nr. 96; *Nuhbetu'l-Vekâyi*, s. 78-79; Akyıldız, *a.g.e.*, s. 197n.

⁹⁸ BOA, İ. MV, nr. 1371, 30 Kasım 1845. Musul Valisi Mehmet Paşa'nın rüşvet ve halktan topladığı usulsüz meblağdan dolayı ("*rüşvet madde-i kerihesine mücazereti*") ve "*ahz-ı cerime*") Meclis-i Vâlâ'da yargılanması ve açığa alınmasıyla ilgilidir.

hazırlayarak 3 Mayıs 1840'da ilan etmiştir.⁹⁹ Osmanlı devletinde tüm vatandaşları ayrıcalıksız olarak kapsamına alan ve hukuk devleti düşüncesinin gerçekleşmesinde çok önemli bir adım olan¹⁰⁰ söz konusu kanunnamede önemle üzerinde durulan hususlardan biri de rüşvet maddesiydi.¹⁰¹ Bu dönemde memurların karıştığı yolsuzluklar ve özellikle de rüşvet ile onun en önemli ayağı olan hediye maddesinin tamamen ortadan kaldırılması konusundaki çabalarda başı çeken isim Mustafa Reşit Paşa olmuştur.¹⁰² Ancak bize göre onun bu gayretli tavrında; kanun ve yeniliklerin tatbikindeki hassasiyet ve istekliliği yanında, siyasi rakiplerini bertaraf etmek için, ceza kanunnamesini ve Tanzimat Fermanı'nı bir fırsat olarak görmesi de önemli rol oynamıştır.¹⁰³

⁹⁹ 1256/1840 Ceza Kanunnamesi'nin tam metni için bkz. Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır 1986, s. 809-820; Ahmet Gökçen, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*, İstanbul 1989, s. 95-104; Kaynar, *a.g.e.*, s. 302-313. Söz konusu kanunnamenin hukuk tekniği ve içeriği bakımından değerlendirilmesine dair bkz.; Gökçen, *a.g.e.*, s. 17-23; Mumcu, *a.g.e.*, s. 278 vd; Velidedeoğlu, *a.g.m.*, s. 176-180; Tahir Taner, *Ceza Hukuku*, İstanbul 1949, s. 147-148; Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 221-232; Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *TCTA*, III, 592-593; Pertev Bilgen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hukuk Devleti Fikri ve 3 Mayıs 1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu", *Düni ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi*, II (Eylül 1991), s. 63-76; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara 1985, s. 34-35; Üçok-Mumcu, *a.g.e.*, s. 321-322; Bozkurt, *a.g.e.*, s. 97-99. Tahiroğlu, Tanzimat Fermanı'nın ardından ilk hukuk düzenlemesinin neden bir ceza kanunu olduğunu şu şekilde değerlendirmektedir: "Osmanlı Devleti'nde, İslam hukukunun tanımadığı suçların padişahın örfi yetkisine dayanılarak cezalandırılmasına alışılmıştı. Bu sebeple, ilk düzenlemenin bir ceza kanunu olması tepkiyle karşılanmazdı...Ayrıca II. Mahmut döneminde, yalnız memurlar ve ulema için bir ceza kanununun çıkarılmış olması bir eşitsizlik yaratıyordu", *a.g.m.*, s. 592.

¹⁰⁰ Pertev Bilgen, *a.g.m.*, s.76; Tahiroğlu, *a.g.m.*, s. 592

¹⁰¹ Meclis-i Vâlâ'da rüşvetin önlenmesine dair bir takım kararlar alındığı gibi, yine bu alandaki yolsuzlukları önlemek amacıyla, göreve yeni başlayan tüm memurların Kur'an üzerine "rüşvet ve emvâl-ı devlete zarar ve hyâneti mucib hâlâtattan" kaçınacakları hususunda yemin etme zorunluluğu getirilmiştir, (Lütfi, *a.g.e.*, IX, 17).

¹⁰² Engelhardt, *a.g.e.*, s. 32, Müellif, kanunnamenin özellikle rüşvet, zabt, müsadere ve gasp gibi yasak fiilleri işleyen memurların keyfi tasarruflarına set çekmek maksadıyla düzenlendiğini kaydetmektedir (*a.g.e.*, s. 43).

¹⁰³ Tanzimat Fermanı'nın ilanının arifesinde ve akabinde getirilen yeni hükümler ile 1840 Ceza Kanunnamesi hükümlerine muhalefet gerekçeleriyle Akif, Nafiz, Hasib, Tahir, İzzet Paşalar ve özellikle de sadrazam Hüseyin Mehmet Paşa'nın yargılanmaları ve bazılarının sürgün edilerek tasfiye edilmelerinde, hukuki olduğu kadar siyasi rekabet ve şahsi hesapların da önemli rolü olduğu göz ardı edilmemelidir (Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l- Vukû'ât*, İstanbul 1327, IV, 102).

1840 Ceza Kanunnamesi'nin beşinci faslı, rüşvet ve onun önemli ayağı olan hediye takdimi ve kabulü ile ilgilidir. Tanzimat Fermanı'nda "madde-i kerîhe" olarak nitelenen, çıkarılacak yeni ve caydırıcı kanunlarla acilen ortadan kaldırılması öngörülen rüşvet maddesine dair bir takım yeni esaslar getirilmiştir. Söz konusu kanunun, ilgili maddelerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

Ulema, vekiller, vezirler, askeri erkan ve sair devlet memurlarına yeterli maaşlar tahsis edilmiş olduğundan, rüşvet ve rüşvetten sayılan hediyelerin ("irtişâdan ma'dûd hedâyânın") alınıp verilmesi yasaklanmıştır (V. fasıl, I. madde).

Alınan rüşvet hazineye teslim edilir. Rüşvetçi memur ise bir daha devlet hizmetinde kullanılmamak üzere azledilerek üç yıl kürek cezası verilir. Memur değilse, ileride kesinlikle devlet hizmetinde kullanılmamak şartı korunarak, yine aynı şekilde üç yıl kürek cezasına çarptırılır (V. fasıl, II. ve III. madde). Teatisi teamül haline gelmiş olan bazı resmi ve aleni hediyelerin kabulü, mutlaka irâde-i seniyye'ye bağlı olacak, hiçbir hediye izinsiz kabul edilmeyecektir (V. fasıl, VI. madde). Dügün ya da dostluğu pekiştirmek adına, teatisi "sünnet" olan hediyelerin cinsi ve miktarı, başkaca bir kanunla belirlenerek ilan edilecektir (V. fasıl, VII. madde).¹⁰⁴

Memurların Tanzimat'ın ilanından ve 1840 Ceza Kanunnamesi'yle getirilen hükümlerden sonra, artık rüşvete tevessül etmeyecekleri, etseler bile, getirilen müeyyideler sayesinde, en azından kimsenin rüşvet ya da hediye vermeye zorlanamayacağı düşünülmüş ve padişaha sunulan layihalarda, bu husus açıkça dile getirilmiştir.¹⁰⁵ Ancak eski alışkanlıklardan vazgeçilememesi, taşrada denetim mekanizmalarının etkin olarak işletilememesi ve benzeri bir takım nedenlerden ötürü, bunlar iyimser beklentiler olmanın ötesine geçemeyecek, ileriki yıllarda da rüşvet ve usulsüz vergi ile hediye toplama olayları sık sık yaşanacaktır.¹⁰⁶ Memurların bu tür yol-

¹⁰⁴ Gökçen, *a.g.e.*, s. 99-100; Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 814-815; Kaynar, *a.g.e.*, s. 307.

¹⁰⁵ E. Ziya Karal, "Tanzimat Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler", *Tarih Vesikaları*, I/1 (1941), s. 45-65. Başlık, makalede bu dönemdeki rüşvet ve diğer yolsuzlukları önlemek için yapılan girişimlere dair bilgiler verildiği düşüncesi uyandırmakla birlikte, müellif tarafından sadece Meclîs-i Umûmî Lâyhâsı, Meclîs-i Âli Mazbatası, layiha ve mazbatanın padişaha arzı ile sadır olan irade, 1855 Ceza Kanunnamesi ve ilgili bir nizamname hükümlerini içeren altı belgenin transkripsiyonu verilmiştir.

¹⁰⁶ BOA, İ. DH, nr. 20791, 26 Mayıs 1855.

suzlukları karşısında, devletin, kamu yararını ve gayrimüslim vatandaşlarını gözetme konusunda duyarsız olmadığını da ifade etmek gerekir. Bu duyarlılığın bir sonucu olarak 1841’de “alınacak akçe Rum milletinden çıkacağı” gerekçesiyle patrikhanelerden caize ve hediye alınması yasaklanmıştır.¹⁰⁷

Hediye kılıfıyla rüşvet almak, yolsuzluk yapmak ve üstelik bu işe padişahın adını da karıştırmak gerekçesiyle Meclis-i Vâlâ’ da yargılananlar arasında en şöhretli isim, sadaretinde Tanzimat Fermanı ve 1840 Ceza Kanunnamesi ilan edilen Hüsrev Mehmet Paşa’dır.¹⁰⁸ Bununla birlikte reform karşıtı olarak nitelenen Hüsrev Paşa ile Mustafa Reşit Paşa arasındaki siyasi rekabet ve hizipler savaşı, 8 Haziran 1840’da Hüsrev Paşa’nın azliyle sonuçlanmış ve Tekirdağ’a sürülmüştü. Akabinde sabık sadrazam, Serasker Mustafa Nuri Paşa’dan aldığı 75 bin kuruş rüşvet ve kıymetli bir takım hediyeler nedeniyle, Tanzimat-ı Hayriyye’ye muhalefet ve yine iş gördürmek amacıyla “hediyemdir” diyerek Fethi Paşa’ya son derece kıymetli mücevher bir kutu verdiği gerekçeleriyle Meclis-i Vâlâ’da yargılanmıştır. Sonuçta Eylül 1840’da vezaretinin kaldırılması, ebediyen memuriyetten men, maaşının kesilmesi ve sekiz ayı sıkı gözetim altında olmak üzere, iki yıl sürgün cezasına çarptırılmıştır.¹⁰⁹

Tanzimat Fermanı ve 1840 Ceza Kanunnamesi’nin ilanından sonra, hediye konusundaki usulsüzlüğün kapsamı teorik olarak daraltılmakla birlikte, uygulamada bir takım aykırılıklar görülmektedir. Mesela Temmuz 1840’da, yeni ceza kanunnamesinin yürürlüğe girmesinin üzerinden henüz iki ay geçmeden, Tunus Feriki Ahmet Paşa, görünüşte cülus tebriki gerçekte ise müşirlik talebinin karşılanması amacıyla padişah, sadrazam,

¹⁰⁷ BOA, AMD, nr. 374, s. 16 . Halbuki daha önce, patrik atamalarının ardından “mutâd olan câizesiyle bazı hedâyâ itâsının” kanun gereği olduğunu görmekteyiz (BOA, HAT, nr. 36457). Daha sonra metropolitler, rüşvet ve diğer bir takım adlar altında reyadan herhangi bir şey talep etmemeleri konusunda da uyarılmışlardır (BOA, A. MKT. UM, 114/32).

¹⁰⁸ Geniş Bilgi için bkz. Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmet Paşa, Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005. Engelhardt, Şark’taki hediye ve görülen işler karşılığında rıza ile verilen paraları kastederek sözünü şöyle bağlar: “Kavânin ne kadar şiddetli olursa olsun o memleket ahâlisinin tebâyi’ ve ahlâkına tevâfuk etmek şartıyla hâiz-i te’sîr ve nüfûz olduğu hakikatine delil olmak üzere, bâlâda zikrolunan kanunnâmenin intişârından bir sene sonra bunu kendi eliyle imzalamış olan sadrazam Hüsrev Paşa’nın bir rüşvet meselesinden dolayı Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından mahkûm edilmesi beyan olunabilir” (Engelhardt, *a.g.e.*, s. 44).

¹⁰⁹ Çelik, *a.g. tez*, s. 409.

serasker ve bazı nazırlar ile daha alt rütbedeki memurlara bir takım hediyeler göndermiştir. Gönderilen altın, gümüş ve mücevher eşya, “fukaradan çıkacak surette olmadığından” ve kabul edilmediği takdirde, Ahmet Paşa’yı gücendirme ve eyaletteki nüfuzunu kırma ihtimali gibi ilginç nedenlerden ötürü hediye namıyla kabul edilmiştir.¹¹⁰ Bir diğer örnek, Ekim 1842’de Konya Müşiri İbrahim Paşa’nın padişah ve üst düzey devlet adamlarına gönderdiği 26 baş değerli cins atın kabul edilmesidir.¹¹¹ Yine benzer şekilde, kanunname hükümlerine aykırı olmasına rağmen, 1845’te Mısır valisinin, Adile Sultan-Mehmet Ali Paşa çiftine gönderdiği 2000 kese akçelik “evlilik hediyesi”nin kabul edilmesidir.¹¹² Bundan başka taşrada bazı idarecilerin, kanun ve nizamları açıkça çiğnedikleri görülmektedir. Örneğin Konya valisi Hamdi Paşa ile Nevşehir sabık kaymakamı Ethem Ağa, Ocak 1846’da kanunlara aykırı olarak, bazı kazalardan akçe ve kıymetli hediyeler aldıkları tespit edilerek azledilmişlerdir¹¹³

Rüşvet-hediye konusundaki yolsuzlukların ortadan kaldırılması hususunda, ancak Tanzimat’ın onuncu yılında, daha ciddi ve kapsamlı adımlar atılabilmiştir. Daha önce ceza kanunnameleri ile zeyillerinde, rüşvet kapsamına giren hediyein sınırlarının net olarak belirlenememesi, bir takım suiistimallere göz yumulması, suçu işleyenlerin ciddi biçimde cezalandırılmaması ve memurların hediye rüşvetin kılıfı olarak benimsemeleri, söz konusu on yıllık gecikmenin başlıca nedenleridir.¹¹⁴ Bu dönemde devlet görevlileri arasında kıymetli eşya ve nakit para dışında, hediye adı altında birçok sıradan şeyin kabulünün iyice yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Bunlar arasında fiçı, tulum ve kutularla olmak üzere; hayli fazla miktarda yağ, peynir, tavuk vs. çiftlik mahsulatı, kıymetli cins

¹¹⁰ BOA, İ. DH, nr. 808; İ. HR, nr. 408. İkinci vesikada yer alan şu ifadeler, gerçekten düşündürücü ve reform konusunda devlet adamlarının samimiyet derecesini gösterir niteliktedir: “...te’sis ve icrâ buyurulan Tanzimât-ı Hayriyye usûl-ı mehâsin-şümûlüne göre hedâyâ-yı mezkûrenin kabûlüne rûy-ı müsâ’ade gösterilmemek lâzım gelür ise de hedâyâ-yı mezkûre fukarâdan çıkacak sûrette olmadığından...”. Arz tezkiresine mabeynden düşülen kayıttan; takdim edilen son derce kıymetli resmi hediyelerin kabulü, Ahmet Paşa’nın müşirlik talebi meselesinin müzakeresine başlanması ve kararın padişaha sunulmasının irade olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹¹ BOA, İ. DH, nr. 3372.

¹¹² BOA, Sadaret Teşrifat Kalemi (A. TŞF), 1/39.

¹¹³ BOA, Sadaret Mektûbî Kalemi (A. MKT), 33/61. Bu dönemde devlet görevlilerinin karıştığı yolsuzluklar için bkz. Sadaret Dîvân Kalemi (A. DVN), 7/19; 10/18; 34/25.

¹¹⁴ 6 Ocak 1855 tarihli Meclis-i Âli Layihası’nda bu hususta hangi hataların yapıldığı ve ne gibi önlemlerin alınması gerektiği, ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur (Karal, *a.g.m.*, s. 46 vd.).

atlar, havlu ve hamam takımları, “kır hediyesi” namıyla yine abartılı sayıda kuzu gibi bir takım hediyeler başta gelmektedir.¹¹⁵

“İşin çığırından çıkması”¹¹⁶ üzerine hediye konusu 11 Aralık 1849’da, hicri yeni yılın ilk kanuni düzenlemesi olarak, padişahın huzurunda gerçekleştirilen Meclis-i Umûmî’de ele alınmış ve bu konudaki ayrıntıların Meclis-i Hâs tarafından tespit edilmesi istenmiştir.¹¹⁷ Akabinde 1850 yılı başında Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’de konu tekrar ele alınarak kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır.¹¹⁸ Meclis tarafından, peygamberin sünnetinde yeri olan ve mubah görülen hediyeleşme hususunda getirilen sınırlamalara karşı, muhtemel itirazları önlemek amacıyla kaleme alınan mazbatada şu ifadelere yer verilmiştir: “İmâm-ı müslimîn olan zât-ı hazret-i padişahî emr-i mubâhı men’ buyursalar ol mubâh olan madde aynı haram olacağı şer’an sabittir”. Yine söz konusu mazbatada, “Hediye-i mesnûne, muhabbeten ve garaz tahtında olmayan şey olup, bu dahi kendüden bir me’ûl bulunmayan bir zâta verilen hediyedir” şeklinde tanımlanmış, ardından özetle şu sınırlamalar getirilmiştir:

Devlet hizmetinde çalışanlara verilen hediyeler, mutlaka bir maksatla verileceğinden, memurlara hediye verilmesi yasaklanmıştır. Peygamberin “tehdâtü ve tehâbbü” (Hediyeleşin ki dostluğunuz pekişsin) hadisi gereği, hediyeleşme yasaklanamaz. Hediye veren kişi üst düzey devlet ricalinden ise alt kademelerdekinden bir beklentisi olamayacağından, buna atıyye/hediye denilebilirse de bu hususun da bir kurala bağlanması şarttır. Şöyle ki; yüksek rütbeli bir devlet görevlisinin yakınlarından ya da himayesindekilerden birine, rütbe bakımından daha üstte olan bir başkasının hediye vermesi, onu vesile ederek iş gördürmek ve menfaat temin etmek emelinden kaynaklanacağından, bu tür hediyeler kesinlikle rüşvet demektir ve yasaklanmıştır. Hacdan dönenlerin “hac hediyesi” adı altında getirdiği hurma, misvak ve tespihin dışındaki şeyler de hediye kapsamı dışındadır. Önceleri yağ, bal, at ve beygir gibi bir takım hediyelerin kabulüne müsamaha gösterilmekteydi. Ancak “bu da çığırından çıktığından” bunlar da “hediye-i aleniyye” kapsamına alınmış ve padişahın izni olmadan kabulü yasaklanmıştır.

¹¹⁵ BOA, HR. MKT, 37/12; 10/31; 25/5; 26/87; A. TŞF, 1/12; 1/28; D. DRB. THR, 150/19.

¹¹⁶ BOA, İ. MV, nr. 4612 lef 1.

¹¹⁷ BOA, İ. MV, nr. 4612, 18 Ocak 185 tarihli irade-i seniyye.

¹¹⁸ BOA, İ. MV, nr. 4612, 17 Ocak 1850 tarihli mazbata. İ. MV, nr. 4612 gömleğinde, hayli belge mevcuttur. Bu belgelerin suretleri, ayrıca bir deftere de kaydedilmiştir (BOA, *Meclis-i Vâlâ Defterleri*, nr. 436, s. 1-12).

Sarrafların, ne maksatla ve ne miktarda olursa olsun, devlet ricaline verecekleri her türlü hediye yasaklanmıştır. Padişahın ihsanı kabilinden olan hediye-i aleniye dışında kimse kimseden hediye kabul etmeyecektir. Sadece akraba olanlar, artık iyice adet haline gelmiş olan çorap, yemeni, çamaşır gibi şeyler teati edebilirler. Sonuç olarak, nelerin hediye olarak kabul edilebileceği müzakere olunarak, ileride *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanacaktır.

Düğün, sünnet ve benzeri merasimlerde aşırı kıymetli hediyeler verilmek suretiyle, hayli israf edilmektedir. “Örf-i belde”¹¹⁹ denilerek, adeta yarışa dönüşen bu tür alışkanlıklar, birçok kimseyi borç ve ızdıraba sürüklemektedir. Bu husus da rüşvet ve hediye makamında olduğundan, bu konuda da bir takım yeni düzenlemelere gidilmiştir. Şöyle ki; Düğüne davet edilenler, aynen Ramazan ayında iftara davet edilenlerin yaptığı gibi hediye götürmeyeceklerdir. Nikahta damat tarafından geline ve gelin tarafından damada, kıymetli olsun ya da olmasın kesinlikle hediye verilmeyecektir. Kimse “gayret-i akrân” düşüncesiyle hediye yarışına girmeyecek ve dolayısıyla bundan zarar görmeyecektir. Bu tür merasimlere gelenlere de kesinlikle hediye verilmeyecektir. Sadece nikahı kıyan imam, müezzin ve bekçi gibi hizmeti geçenlere, münasip hediye ya da ücret verilebilir. Ebeveynin, çocuklarına düğünlerde verecekleri hediyelerde de aşırıya kaçılmayacaktır. Verilen hediyeler, çiftlerin daima işine yarayacak türden ve çabuk zayi olmayacak cinsten olmalıdır. Nişan takımı, gelin odası ve düğün yapılacak yerin süslenmesi gelenekten ise de eskiden bu tür süslemeler çevre, yağlık ve şal ile yapılırken, şimdi bürümcük, kurdele gibi nevicad şeylerle yapılmakta ve hatta bunun için çarşıda hususi dükkanlar bile açılmaktadır. Gelin odasının askısı için kullanılacak bürümcük için, hayli kira ve askıcı ücreti ödenmektedir. Bundan böyle, bu tür adetlere de son verilmiş olup, süslemeler eskisi gibi yapılacaktır. Damadın vereceği yüz görümlüğü ve kayınpederin damada Cuma günü vereceği hediye konusunda, bir yasak söz konusu değildir. Bu esaslara uymayanlar, hem bu dünyada ağır bir şekilde cezalandırılacaklar, hem de ahret açısından ağır vebal altına gireceklerdir. Daha önce padişah ve yüksek rütbeli devlet ricali yemin etmiş ve usul-ı tahlif icra olunmuştu. Bundan böyle bu tür yolsuzlukların önüne geçmek amacıyla, merkez ve taşrada bulunan tüm me-

¹¹⁹ “Örf-i Belde/Adet-i Belde” kavramına ve hediyein kime getirildiği belli olmadığı takdirde nasıl hüküm olunacağına dair ayrıntılar için bkz. *Mecelle*, s. 169, (876. madde).

murlar ile diğer mülki erkanın da aynı şekilde yemin etmeleri için gerekli hususlar tespit edilmiştir.¹²⁰

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 17 Ocak 1850 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasında, hediye teatisi konusunda bir takım esaslar kabul edilmiş, ancak konunun daha sonra müzakere edilerek ayrıntılarının *Takvim-i Vekayi*'de ilan edileceği belirtilmişti. İşaret edilen sürecin ardından tespit edilen ayrıntılar, önce ayrı bir tezkire olarak padişaha arz olunmuş,¹²¹ 10 Şubat 1850'de de *Takvim-i Vekâyi*'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Meclis kararında yer alan bazı ifadeler, ilgi çekici olduğu kadar, bu konudaki kararlılığı da yansıtıcı niteliktedir.¹²² Yapılan bu düzenlemeye göre; tüm memurlar getirilen yeni hükümlere uyacaklarına dair yemin edecekler ve yasağı çiğneyenler ise ağır bir biçimde cezalandırılacaklardır.

Bu hükme istinaden hazırlanan yemin (tahlif) metninde "...rüşvet almayacağıma ve padişahımın ruhsat-ı seniyyesiyle kabulü mücâz olan hedâyâ-yı resmîyeden başka memnûf olan hediye kabul etmeyeceğime..." şeklinde net bir biçimde hediye bahsi de yer almıştır. Ardından da hediye teatisi konusunda, şu ayrıntılar sıralanmıştır:

Bundan böyle düğüne davetli olanlar, kesinlikle hediye götürmeyeceklerdir. Damat ve gelinin de gelenlere ya da akrabalarına kıymetli veya kıymetsiz hediyeler takdim etmesi yasaktır. Düğünlerde sadece hizmeti geçen imam, müezzîn ve bekçi gibi kimselere hediye veya nakit para verilebilir. Aleni ve resmi hediye¹²³ olup padişahın fermanı ile ihsan olunan hediyeler müstesna olmak kaydıyla: altın, gümüş ve mücevherden yapılmış kıymetli eşyalar; çubuk takımı, kürk, şal, kumaşlar, gulâm ve cariye-

¹²⁰ BOA, İ. MV, nr. 4612 (17 Ocak 1850) tarihli mazbata.

¹²¹ BOA, İ. MV, nr. 4612 lef 1.

¹²² *Takvim-i Vekayi*, nr. 419, 27 Rebiülevvel 1266 (10 Şubat 1850). Bu ifadeler şöyledir: Padişahımız sayesinde rüşvet yasaklanmışsa da "rüşvet gürühu" boş durmayıp, bir takım teviller ile bu yasağı delmeye çalışmakta ve "hedâyâ-yı mu'tedile adiale te'âtisine mesâğ bırakılmış olan şeyler ve düğünlerde verilen hediyeler dahî bunlara tamam icra-yı mefâsid için bir nevî vesile demek olduğundan bu açık kalmış olan kapının dahî muhkemce seddiyle"... "turnak iliştiremeyecekleri" şeklinde hükme bağlanması şarttır.

¹²³ BOA, A. MKT. MHM., 323/17. Mısır valisi, eşinin İstanbul'a gidiş ve dönüşünde, Çanakkale civarında kendisine yaptığı yardımlardan ötürü Biga mutasarrıfına bin lira nakdi hediye göndermiştir. Mutasarrıf durumu merkeze ihbar edince, kendisine: "hedâyâ-yı resmîyeden ma'dûd" bu meblağı kabul etmesinde bir sakınca olmadığı bildirilmiştir.

ler; at, beygir ve sair büyük baş hayvanlar; zahire ve kuru yemiş türleri; odun, kömür gibi yakacak şeylerin hediye edilmesi ve kabulü aynen rüşvet hükmündedir.

Bununla birlikte “hedâya-yı cüziyye” kapsamında: üzüm, kavun, karpuz ve sair meyveler (aşırıya kaçılmamak kaydıyla); şükûfe; gülbeşeker, tatlılar ve şurup (5-6 kaseyi geçmemek kaydıyla); yoğurt, tereyağı (5 kıyeyi aşmamak kaydıyla) ve süt; kuzu, av, balık, tavuk, kuş türleri ve yumurta (elli adedi aşmamak kaydıyla) gibi şeyler, herhangi bir menfaat temini için değil, sırf dostluk adına hediye olarak alınıp verilebilir. Bunlar bir kasıt ya da menfaat beklentisi ile verilirse, aynen rüşvet kapsamında değerlendirilecektir.

Düzenlenen diğer bir madde, hac hediyeleridir.¹²⁴ Dönen hacıların “hediye-i hicâziyye” namıyla getirdikleri misvak, hurma, adi tespih ve sandal gibi şeylerin kabulü caizdir. Ancak aşırıya kaçmama şartı, bu maddede de korunacaktır. Herhangi bir devlet görevlisine bir iş yaptırmak maksadı varsa, bu tür şeylerin kabulü de yasaktır. Ayrıca nasılsa hacdan gelen hediyelere ruhsat var denilerek; şal, kumaş ve diğer değerli eşyaları getirenler cezalandırılacaklardır.

Şiir yazmaya kabiliyeti olanlar, ya ihtiyacına binaen ya da muhabbet ve sadakatini belirtmek amacıyla, bir zâta kaside veya tarih takdim ettiklerinde yüksek mevkide bulunanlar, karşılık olarak değerli kutu, akçe ve şal gibi şeyler verebilirler. Bununla birlikte, yukarıdakilerin aşağıdakilere hediye vermesinde mahzur yok denilerek, dolaylı yollardan bu adamları kullanmak ve böylece menfaat temini cihetine gitmek yine rüşvet kapsamında değerlendirilerek ilgililer cezalandırılacaklardır.¹²⁵ Ayrıca daha önce Meclis-i Vâlâ tarafından düğün, sünnet ve benzeri merasimlerde hediyeleşme konusunda kabul edilen kurallar ve getirilen sınırlamalar aynen geçerliliğini koruyacaktır.¹²⁶

Getirilen bu kısıtlamalardan başka rüşvet ve yasak hediye alınmasını önlemeye yönelik olarak “tahlif usûlü”¹²⁷ nün tüm memurlara teşmil edil-

¹²⁴ Hacca gidenlere verilen hediyeler ile hacdan dönenlerin getireceği hediyeler konusunda 2 Haziran 1841 tarihinde bir düzenleme yapılmıştı. Ayrıntılar için bkz. *Takvim-i Vekayi*, nr. 225, 12 Rebiülâhîr 1257 (2 Haziran 1841).

¹²⁵ *Takvim-i Vekayi*, nr. 419, 27 Rebiülevvel 1266 (10 Şubat 1850). İlan edilen bu esaslar için bkz. BOA, İ. MV, nr. 4612, lef 1.

¹²⁶ BOA, İ. MV, nr. 4612, 17 Ocak 1850 tarihli mazbata.

¹²⁷ Sarıyıldız, *a.g.m.*, s. 253-254.

mesi kararlaştırılmış¹²⁸ ve bu amaçla her sınıf için değişik yemin metinleri hazırlanmıştır. Ayrıntılı ve bağlayıcı ibarelere yer verilmiş olan tahlif/yemin metinleri¹²⁹ kısa süre sonra taşraya gönderilmiş ve gereğinin icra edildiği cevabi yazılarla merkeze bildirilmiştir.¹³⁰

Hediye konusuna getirilen söz konusu sınırlamalar, derhal etkisini göstermiş ve bu düzenlemeden önce rahatlıkla yüksek miktarda alınıp verilen şeyler, “hedâyâ-yı memnû’a” olduğu gerekçesiyle, Mustafa Reşit Paşa, Kamil Paşa ve Ferik İsmail Paşa gibi üst düzey rical de dahil olmak üzere, devlet memurları tarafından iade edilmeye başlanmıştır. Bazen de kanunun izin verdiği miktar kabul edilerek, fazlası geri gönderilmiştir.¹³¹ Diğer yandan, kanunun izin verdiği resmi ve aleni hediyeler (hediye-i me’zûne) ile hacıların getirdiği hicaz hediyelerinin kanuni ölçüler içinde teatisi, bundan sonra da devam etmiştir.¹³²

¹²⁸ BOA, İ. MV, nr. 4612, lef 2.

¹²⁹ BOA, İ. MV, nr. 4612, lef 3. Söz konusu ifadeler şöyledir: “...her nasıl nâm ve ne te’vil ile olur ise olsun rüşvet almayacağıma ve padişahımın ruhsat-ı seniyyesiyle kabûlü mücâz olan hedâyâ-yı resmiyeden başka memnû’u hediye kabul etmeyeceğime...”. Yemin metinleri taşradaki idareciler, memurlar, ilmiye mensupları ve askeri sınıf için ayrı ayrı hazırlanmıştır (BOA, İ. MV, nr. 4612, lef 4, 5, 6, 8).

¹³⁰ BOA, İ. DH, nr. 101280; BOA, A. MKT, 122/62; BOA, A. MKT. UM, 10/41; 13/56; 15/32; 22/33; 16/70; BOA, Sadaret Müteferrik (A. M.), 7/96. Tahlif usulünün uygulanışına dair ayrıntılar için ayrıca bkz. Sarıyıldız, *a.g.m.*, s. 253-254.

¹³¹ BOA, A. MKT. UM, 5/82; 6/18. Yabanâbâd kazası müdürü Ömer Ağa’nın Ocak 1850’de Mustafa Reşit Paşa’ya gönderdiği revgan-ı sade, yasak hediye kapsamında olduğundan iade edilmiştir. Benzer şekilde 14 kıyye peynirin beş kıyyesi alı konup kalan dokuz kıyyenin bedeli ödenmek şartıyla kabulü için bkz. A. MKT. UM., 221/1. Cidde Valisi Kamil Paşa ise 8 Aralık 1856’da merkeze dönüşünde Mekke Şerifi Mehmet Efendi’nin hediye ettiği mücevherat ile altın ve gümüş eşyayı “bu bâbdaki memnû’iyet umûmi bulunduğundan” iade etmiştir, (BOA, İ. DH, nr. 23961). Fırka-i ihtiyatiye kumandasına memur olan Ferik İsmail Paşa, 1855’te Bükreş’te iken ahalinin hürmeten takdim ettiği hediyeleri, yasak olduğu gerekçesiyle reddetmiş, bunun üzerine üçüncü rütbe nişanı, Babiali tarafından ikinci rütbeye yükseltilmiştir, (BOA, A. AMD, 62/47). Diğer bir örnek, Temmuz 1851’de Müntefik şeyhi olmak isteyen zatın, Bağdat valisi ile bazı devlet ricaline bir takım atlar hediye etmesi üzerine, konu Meclis-i Vâlâ’ da görüşülmüş ve yasak hediye kapsamına girdiği gerekçesiyle bunların iadesi sağlanmıştır (BOA, A. MKT. UM, 64/48). Benzer örnekler için bkz. BOA, Sadaret Mektûbi Kalemi, Mühimme (BOA, A. MKT. MHM), 50/44; BOA, Yıldız Esas Evrakı (YEE), 142/14; BOA, A. MKT. UM, 221/1; 225/88.

¹³² Değişik miktar ve türdeki eşyanın “hediye-i me’zûne” olarak takdimi ve kabulü konusundaki ayrıntılar için bkz. BOA, İ. MV, nr. 7181; BOA, İ. DH, nr. 12030; nr. 13481; nr. 20225; BOA, A. MKT. UM, 47/70; HR. MKT, 5/23. Merkezden izin alınmak kaydıyla valiler arasında da bu tür hediyeleşmeler gerçekleşmiştir, İ. DH., nr. 13978.

Yolsuzlukların bir türlü engellenememesi üzerine, “Kanun-ı Cedid” ismiyle 14 Temmuz 1851’de¹³³ yeni bir ceza kanunnamesi hazırlanmıştır. Bu yeni kanunname, memurların maaşları dışında tek kuruluş almalarının rüşvet kapsamına gireceği ikaz olunduktan sonra, Üçüncü Faslın II, VIII ve IX. maddelerinde, rüşvet ve hediye konusuna temas edilmiştir. İlgili maddelerle; kimsenin kendisine tahsis edilen maaşlar dışında bir kuruluş alamayacağı, aldığı takdirde rütbesine bakılmaksızın, ağır bir biçimde cezalandırılacağı hükme bağlanmıştır. Bu defa “emr-i münker” olarak nitelen rüşvet suçuna ve cezai müeyyidelere önceki ceza kanunnamesindeki çerçevede temas edildikten sonra, IX. maddede hediye bahsi ele alınmıştır. Bir yıl önce yapılan ve yukarıda ayrıntıları verilen kapsamlı düzenleme nedeniyle, 1851 Ceza Kanunnamesi’nde hediye konusunda ayrıntıya girilmeyerek, genel prensiplerin hatırlatılması ve önceki maddelerin tekrarıyla yetinilmiştir.¹³⁴

Kanunnameye göre; rüşvet alan ve veren her kim olursa olsun cezalandırılacak, aldığı meblağ kendisinden tahsil edilecek ve bir daha devlet hizmetinde kullanılmamak üzere azledilecektir. Dostane verile gelen hediyeler, muhabbeti arttırmak maksadı dışında verildiği takdirde, rüşvet kapsamında değerlendirilecektir.¹³⁵ Maddenin sonuna eklenen “mücâzât-ı maneviyye ve zâhiriyyesini müşâhadeden herkes ihtirâz eyleye” ifadesiyle, bu suça yeltenecekler üzerinde kanuni/maddi cezanın dışında, manevi ve psikolojik bir baskı yaratılmak istenmiş olmalıdır. Ancak buna rağmen, bu dönemde de rüşvet ve hediye konusundaki yolsuzluklar tam anlamıyla engellenememiştir.¹³⁶

Yasak hediye ve rüşveti engelleme çabaları, 1850 hediye nizamnamesi ve 1851’de Kanun-ı Cedid’in ilanından sonra da sürmüştür. Bunun temel

¹³³ Taner, *Ceza Hukuku*, s. 148-149; Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1976, s. 322; Cin-Yılmaz, *a.g.e.*, s. 244; Bozkurt, *a.g.e.*, s. 99. Akgündüz yeni ceza kanunnamesinin tarihini 15 Safer 1267/20 Aralık 1850 şeklinde vermektedir (*İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 821, 831. Bununla birlikte müellif, bir sonraki çalışmasında bu tarihi 1851 şeklinde düzeltmiştir (*a.g.m.*, s. 158,162).

¹³⁴ 1851 tarihli Kanun-ı Cedid’in tam metni için bkz. Gökçen, *a.g.e.*, s. 105-116; Akgündüz, *a.g.e.*, s. 821-832. Söz konusu kanunnameye dair değerlendirmeler için bkz. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 99-100; Üçok-Mumcu, *a.g.e.*, s. 322; Taner, *a.g.e.*, s.148-149.

¹³⁵ Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 828; Gökçen, *a.g.e.*, s. 111-113.

¹³⁶ BOA, Sadaret Mektûbi Kalemi, Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL), 41/5; 44/52; 84/10; 89/12; 112/15; 112/51; BOA, A. AMD, 85/42; Sadaret Mektubî Kalemi, Deâvi (A. MKT. DV), 50/16; 55/89.

nedeni; alınan önlemlere ve getirilen müeyyidelere rağmen, idari ve toplumsal alandaki çürümenin¹³⁷ en önemli maddesi olan rüşvetçilik ve bunun bir ayağı olarak hediye takdimi gibi iç içe geçmiş usulsüzlüğün, bir türlü ortadan kaldırılamamış olmasıdır. 1855 tarihli Meclis-i Âlî-i Tanzîmât Lâyihâsı ve Men'-i İrtikâb Nizamnamesi'nde yer alan ifadeler, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.¹³⁸

Bu husustaki kararlılığı ortaya koymak üzere 3 Şubat 1855'te hazırlanan Men'-i İrtikâb Nizamnamesi'nde, rüşvetle ilgili olarak çizilen ve önceliklere göre daha kapsamlı olan yeni çerçeve şu şekilde özetlenebilir:

Doğrudan veya dolaylı olarak rüşvet alan ve veren ile bunlara aracılık edenler, hangi milletten ve kim olursa olsun, rütbesine bakılmadan cezalandırılacaklardır. Rüşvet olarak alınan meblağ yanında, bir misli daha rüşvetçiden tahsil edilecektir. Rüşvetçi devlet memuru ise, maaşı kesilerek azledilecektir. Bu suçu ilk defa işlemiş ise ya bir yıl hapis, yahut iki yıl sürgün cezasına çarptırılacaktır. Suçu ilk defa işleyenlerin, cezalarını çektikten sonra ıslah olduklarına kanaat getirildiği takdirde memuriyete iadeleri, suçun işlendiği tarihten ancak dört yıl sonra mümkün olabilecektir. Rüşvetçiler memur değil ise yine aynı hükümlere tabi olacaklardır.

Rüşvet alan kadın ise ve kocasının da bu işten haberdar olduğu ispat edilirse, alınan rüşvet iki kat olarak kendilerinden tahsil olunup, haklarında birinci maddedeki cezalar uygulanır. Rüşvet veren yahut aracılık eden kadınlar ve eşleri hakkında da bir yıl hapis, yahut bedel olarak iki yıl sürgün cezası uygulanır. Rüşvet olarak henüz akçe veya eşya alınıp verilmemiş olsa, fakat bu hususta bir senet ya da mukavele yapıldığı ispat edilirse, aynen rüşvet suçu tahakkuk etmiş gibi ilgililer cezalandırılırlar.

Bir şahıs can, mal, ırz veya namusunu korumak amacıyla rüşvet vermek zorunda kaldığında, durumu hükümete haber verirse, ödediği meblağ kendisine iade olunur ve rüşvet alan ise birinci maddedeki hüküm çerçevesinde cezalandırılır. Şayet, rüşvet vermek zorunda kalan şahıs, bunu

¹³⁷ Meclis-i Âlî mazbatasında, “madde-i rezîle-i irtişâ ve...her güne fenalığın ve her nevi uygunsuzluğun en başlı sebebi ve menşei hakikisi irtikâb ve irtişâ”... “bir türlü men edilemediğinden”... “efvâh-ı yâr u ağıyâre Türkistân'ın irtikâbı darb-ı mesel hükmüne girmiş ve milletimizin enzâr-ı ecânibde bir güne kadri kalmamıştır” şeklinde acı bir itirafa da yer verilmiştir (Akgündüz, *a.g.m.*, s. 160; Karal, *a.g.m.*, s. 57).

¹³⁸ Ahmet Akgündüz, “1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'-i İrtikâb Kanunnamesi”, *Belleterin*, LI/199 (Nisan 1987), s. 159-162; Karal, *a.g.m.*, s. 46-56.

kendi haber vermeyip başka vesile ile haber alınırsa, o da rüşvet suçundan hüküm giyer.

Memurlar tarafından, resmi bir işini halletmek isteyen bir şahıstan akçe istendiğinde, durum ihbar ve ispat edildiği takdirde, işi görülerek talep edilen meblağ, rüşvetçi memurdan tahsil edilip mükafat olarak o şahsa verilir ve memur rüşvet suçundan hüküm giyer. Ne amaçla olursa olsun, kendisine rüşvet arz olunan kimse, rüşveti almadan yahut aldıktan sonra, kimsenin haberi olmadan en geç iki ay içinde yetkili mercilere ihbar ederse, ödüllendirilir. Rüşvet teklif eden şahıs ise birinci maddede öngörüldüğü şekilde cezalandırılır.

İltizam usulünün icrasına fesat ve rüşvet karıştıranlar, memur iseler azledilerek, bir yıl hapis ya da iki yıl sürgün cezasına çarptırılırlar. Yine devletin gelirlerini rüşvet karşılığında başkalarına peşkeş çekenler, hırsızlık suçu işlemiş gibi kabul edilerek, neden oldukları zarar, iki kat olarak tazmin edilir. Söz konusu şahıslar, bir daha devlet hizmetinde kullanılmamak kaydıyla azledilerek, bir yıl kürek cezası veya üç yıl hapis yahut beş yıl sürgün cezalarından birine çarptırılır.¹³⁹

Söz konusu Men'-i İrtikâb Nizamnamesi'nde hediye konusu, rüşvetten ayrı olarak "Fasl-ı Hedâyâ" başlığı altında 24, 25 ve 26. maddelerde ele alınmış, iş görmek için alınıp verilen kıymetli hediyelerin rüşvet olduğu ve daha önce yasaklayıcı hükümler getirilmiş olmasına rağmen, istenen sonuçların elde edilemediği ifade edilmiştir. 1855 tarihli düzenlemede hediye konusunda getirilen hükümler, 1850 hediye nizamnamesi ile 1851 tarihli Kanun-ı Cedid' teki hükümlerden pek de farklı olmayıp özetle şöyledir:

İhtiyaç sahiplerinin atıyye ve sadaka beklentisiyle getirdikleri yiyecek, meyve ve meşrubat gibi şeyler, aşırıya kaçılmamak ve bedeli ödenmek kaydıyla hediye olarak kabul edilebilir.¹⁴⁰ Yine, dostlar arasında muhabbeti

¹³⁹ Özet olarak aktarılan hususlar, kanunnamenin 1-5, 8-13, 15-16. maddelerini içermektedir. Söz konusu maddeler için bkz. Akgündüz, *a.g.m.*, s. 185-188; Karal, *a.g.m.*, s. 59-62.

¹⁴⁰ BOA., A. MKT. MVL, 77/4, Daha önce de dikkat çekilen bu hususun, nizamnamenin yürürlüğe girmesinden sonra da ihlal edildiğini Meclis-i Vâlâ tarafından Karesi mutasarrıfına "mücerred ikaz zımında" gönderilen ve tekrarı halinde rüşvetten yargılanacağını ima eden 21 Ocak 1856 tarihli şukkad anlıyoruz. Karesi mutasarrıfı, devlet adamlarına gönderdiği hediyeler konusunda, kanunda "ehibbâ beyninde muhabbeten kabulüne" cevaz verilen bal, kavun ve saire şeyleri miktar bakımından ihlal ettiği gerekçesiyle sert bir biçimde uyarılmıştır.

arttırmak amacıyla bu tür hediyelerin alınıp verilmesinde, muhtaçlara ve hizmetlilere “hasbîce” bahşişler ihsanında bir beis yoktur. Bunların dışında, devlet memurları ve eşleri ile daireleri mensupları taraflarından kesinlikle hediye verilmeyecek ve kabul edilmeyecektir. Aksi takdirde bu tür hediyeleşmeler rüşvet kabul edilerek, ilgili kanunlar çerçevesinde cezalandırılacaktır. Devletçe alınıp verilmesi mutata olan “hedâyâ-yı samîye ve aleniyye” ancak ve ancak padişahın iradesiyle kabul edilebilecektir. Bizzat ya da dolaylı olarak bu hükme aykırı hareket edenler, rüşvet suçu kapsamında cezalandırılacaklardır. Düğün ve sair merasimlerde, devlet memurları ve eşleri tarafından hizmeti geçenlere verilecek bahşişler dışında, “pây-endaz” ya da başka isimler altında bir akçelik olsun, hediye takdimi ve kabulü yasaklanmıştır.¹⁴¹ Hediye teatisine getirilen bu sınırlamalara uyulması konusunda, taşradaki memurların gönderilen talimatlarla bilgilendirilip ikaz edildikleri, cevabi yazılarından anlaşılacaktır.¹⁴²

Bu noktada temas edilmesi gereken bir diğer gelişme, sūr-ı hümayûn olarak adlandırılan sultan ve şehzadelerin nişan, evlilik ve sünnet (velîme ve hitan) merasimlerinde devlet adamları ve sair memurlar tarafından getirilen hediyelerle ilgili olarak Mart 1857’de yeni bir düzenleme yapıl-

¹⁴¹ Akgündüz, *a.g.m.*, s. 189; Karal, *a.g.m.*, s.63-64. Söz konusu maddeler şöyledir:

24. Madde: “Erbâb-ı ihtiyâcın atıyye ve sadaka i’tâsında vesîle ittihâzıyla getirdikleri meyve ve sair me’külât ve meşrûbât gibi kalilü’l-mikdâr şeylerin semenin i’tâsıyla kabul ve tevkîfinde ve muhabbeten beyne’l-ehibbâ teâtî olunan kezâlık bazı meyve ve me’külât ve meşrûbât misillü eşyâ-yı cüz’iyyenin dahî ahz ve kabûlünde be’is olmayıp bunlardan ve muhtâcîn ve müstahikkine ve hademeye hasbîce verilen ‘atâyâ ve bahşişlerden ma ‘âda sair sûretlerle alınıp verilecek küllî ve cüz’î hedâyâ me’mûrin-i devlet ve haremli daireleri halkı haklarında rüşvet addolunarak alan ve veren ve vasîta olanlar rüşvet faslında beyân olunan cezâlar ile mücâzât oluna”

25. Madde: “Devletçe alınıp verilmesi usûl-ı câriyeden olan hedâyâ-yı sâmiye ve aleniyyenin kabûl ve i’tâsı irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî ve ruhsat-ı sarîhâ-i cenâb-ı zill-i ilâhîye menût olmakla bilâ-ruhsat-ı seniyye o misillü hedâyâyı gerek doğrudan doğruya bizzat ve gerek adamları marifetiyle bi’l-vâsîta ahz ve i’tâ edenler haklarında dahî râşî ve mürteşî cezâları icrâ kılınâ”.

26. Madde: “Her nevi düğünlerde ve akit cemiyetlerinde hademe-i devlete mahsus olmak üzere gerek haremli tarafından ve gerek erkekler canibinden bulunan hademeye adî bahşîş i ‘tâsından maâda pay-endâz nâmîyla ve sair te’vilât ve esâmî ile bir akçelik kimseye hediye i ‘tâ ve kabûlü kat ‘â câiz olmayacağından bunun hilâfında hareket edenler dahî râşî ve mürteşî cezâlarına dūçâr olalar”.

¹⁴² BOA, A. MKT. UM, 223/43; 224/17; 221/51; 224/53; 229/54; A. DVN, 111/20-2.

mış olmasıdır. Yapılan düzenlemelere saray ve saltanatın da dahil edilmesi, bu alandaki kararlılık ve bağlayıcılığı göstermesi açısından sembolik bir değer ifade ettiği gibi, sûr-ı hümayunların şahsi hesap ve beklentilere alet edilmesinin de önü alınmak istenmiştir.¹⁴³

1855 tarihli Men’-i İrtikâb Nizamnamesi’nin yürürlüğe girmesinden üç yıl sonra, 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu esas alınarak yeni bir ceza kanunnamesi hazırlanmış ve 9 Ağustos 1858’de ilan edilmiştir.¹⁴⁴ Bu denli kısa aralıklarla yeni nizamnameler ve ceza kanunnamelerinin ilanı, idari ve sosyal alanda, istenen düzenin bir türlü sağlanamamış olmasından kaynaklanmaktaydı. Söz konusu ceza kanunnamesinin ilanı esnasında memuriyetinin son günlerini idrak eden İngiliz elçisi Canning (Lord Stratford de Redcliffe) merkeze gönderdiği 22 Ekim 1858 tarihli raporunda, Islahat Fermanı ve Paris Barış Anlaşması’nın üzerinden hayli zaman geçmiş olmasına rağmen, Osmanlı devletinde değişen pek bir şey olmadığına dikkat çekmiş ve özellikle de rüşvetin her alanda yaygın bir hastalık olarak varlığını sürdürdüğünün altını çizmiştir.¹⁴⁵

1858 Ceza Kanunnamesi’nin birinci bâbının üçüncü faslı, rüşvet konusuna tahsis edilmiştir. Altmış yedinci madde ise özellikle rüşvet ve hediye konusundaki hükümleri içermektedir. Getirilen yeni esaslar, daha önce yürürlüğe konan hükümlerden pek de farklı değildir. 1858 Ceza Kanunnamesi’nde, rüşvetin tanımlanmasının ardından, düğün ve benzeri merasimlerde erkekler ya da eşleri tarafından bir takım görevlilere verilen

¹⁴³ BOA, İ. DH., nr. 24680. “Sûr-ı hümayûnda vükelâ-yı fihâm hâzerâtı taraflarından takdîmi mu’tâd olan hedâyânın mikdârı: Hitanları icrâ buyurulacak devletlû necâbetlû efendiler hazerâtı için murassa’ saat adet 1. saray-ı sultanîye haremeleri davet buyurulacak zevât taraflarından takdîmi mu’tâd olan olan hedâyâ: Pırlanta ile müzeyyen zarf veyahut saat adet 1, şal adet 2, telli işleme adet 2. Müşarun-ileyhim hazerâtının valide-i muhteremleri devletlû ismetlû kadın efendiler hazerâtı için takdîmi mu’tâd olan hedâyâ: Elmas çiçek adet 1, şal adet 2, işleme adet 2.”

¹⁴⁴ Kanunnamenin tam metni için bkz. *Düstur*, I. Tertip, İstanbul 1289, I, 537-596; Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku*, s. 834-876; Gökçen, *a.g.e.*, s. 117-168. Söz konusu kanunnamenin I. bâb, III. fasıl, 67-81 arasındaki maddeleri rüşvetle ilgilidir. Değerlendirmeler için bkz. Taner, *a.g.e.*, s. 149-150; Bozkurt, *a.g.e.*, s.100-101; Gökçen, *a.g.e.*, s. 26-31; Ülkü Azrak, “Tanzimat’tan Sonra Resepsiyon”, *TCTA*, III, 604-605.

¹⁴⁵ PRO. (Public Record Office). FO. (Foreign Office), 78/1637: (Papers Relating to Administrative and Financial Reform in Turkey, Memorandum: Viscount Stratford de Redcliffe to the Earl of Malmesburg, Constantinople 22 October 1858, s. 12.

bahşişler müstesna, “pay-endaz” başta olmak üzere değişik adlar altında az ya da çok, verilecek her türlü hediye rüşvet olarak nitelendirilmiştir. Ancak sırf muhabbet maksadıyla dostlar arasında teati olunan yiyecek içecek türü şeyler, muhtaçlar ile hizmetkarlara verilen bahşişler ve padişahın izni olmak şartıyla resmi hediyelerin kabulü rüşvet kapsamının dışındadır.¹⁴⁶

Baştan beri izah etmeye çalıştığımız tüm ıslah tedbirlerine ve ceza kanunnameleriyle getirilen müeyyidelere rağmen, memurların, başta hediye namıyla olmak üzere rüşvet almalarının önüne geçilememiş ve daha sonraki dönemlerde de benzer suçlar işlenmiştir.¹⁴⁷ Günümüzde dahi evrensel bir olgu olarak varlığını hala sürdüren rüşvet ve onun en önemli kılıfı olan hediye maddesindeki yolsuzlukların tamamen ortadan kaldırılması mümkün olamamıştır. Bu tür yolsuzlukların engellenmesi konusunda, Tanzimat öncesi ve sonrasında çıkarılan ceza kanunnameleri ile bir takım nizamnameler, bu alandaki çürümeyi nispeten yavaşlatmıştır. Ancak söz konusu cezai müeyyideler, sosyo-iktisadi politikalarla desteklenemediğinden, özellikle de geniş toplum katmanlarını içine alacak şekilde refah düzeyi yükseltilemediğinden ve her şeyden önemlisi, sistemin temeli olan insan unsuru eğitilemediğinden, bu husustaki sıkıntılar hala giderilebilmiş değildir.

¹⁴⁶ Gökçen, *a.g.e.*, s. 129-132; Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 845-847.

¹⁴⁷ Bu tür suçlardan bazıları için bkz. BOA, A. MKT. DV, 192/96; A. MKT. MHM, 366/27; 380/58; 433/45; 441/97; 531/5; 614/16; (A. M), 14/99; A. AMD, 84/2; 84/6; 85/38; 87/99; *Takvim-i Vekayi*, nr. 549, 17 Cemaziyelevvel 1273 (14 Ocak 1857); nr. 606, 29 Receb 1277 (10 Şubat 1861); nr. 608, 25 Şaban 1277 (8 Mart 1861); nr. 611, 19 Şevval 1277 (30 Nisan 1861); nr. 911, 16 Şaban 1284 (12 Aralık 1867).

“THE DILEMMA OF BRIBERY AND GIFT-GIVING IN THE TANZIMAT PERIOD
AND EFFORTS FOR PREVENTION OF CORRUPTIONS”

Abstract

Bribery and its cover up, gift-giving, was a widespread mean of corruption in the Ottoman society as it was usual in the other contemporary communities. The difference between bribery and gift-giving was not been able to distinct, made this problem more acute officially and non-officially. This paper will explore to draw the line between bribery and gift-giving, which is tolerated by the law and order, as a very complicated problem. The article also studies, the prevention attempts of corruptions by the penalty law, which is ordered in several times in the frame of reform efforts in Nineteenth Century..

Keywords

Tanzimat, Bribery, Gift, Phishkesh, Caize, Corruption, Ottoman Penalty Law.